

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE'DE TÜTÜN YETİŞTİRİCİLİĞİ VE POLİTİKASI (1923-1938)

TOBACCO PRODUCTION AND POLICY DURING ATATURK ERA IN
TURKEY (1923-1938)

Nadir YURTOĞLU*

Geliş Tarihi/Received:04.02.2021

Kabul Tarihi/Accepted:07.06.2021

YURTOĞLU, Nadir, (2021), "Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Tütün Yetiştiriciliği ve Politikası (1923-1938)", Belge Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 151-194.

Öz

Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılından 1938'e kadar olan dönemde Türkiye'de tütün yetiştiriciliği ve politikasıyla bunun ekonomiye olan yansımaları makalenin konusunu teşkil etmektedir. Çalışma, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de tarım politikası (1923-1938) başlığı altında; Atatürk Döneminde tütünle ilgili yapılan yasal düzenlemeler, Tütünle ilgili kurumsal yapılanmalar, Tütün tohumu çalışmaları, Tütün üretimi, Tütün ticareti, Tütün hastalık ve zararlılarıyla mücadele ile sınırlandırılarak altı dönem dâhilinde ele alınmıştır. Atatürk Dönemi'nde tütün yetiştiriciliği ve politikasının ekonomiye olan yansımaları sayısal veriler ışığında değerlendirilmiştir. Çalışmanın kaynak materyalini, Başkanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri, resmi yayınlardan; Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi ve Kanunlar Dergisi, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, istatistik yıllıkları ve dönemin süreli yayınları arasında bulunan tarım ve ekonomi dergilerinin makaleleri oluşturmaktadır. Konu incelenirken, dönemin Türkiye'si ile dünyanın tütün yetiştiriciliği alanında yaşanan gelişmeleri göz önüne getirilerek gerekli değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Makaleden elde edilen sonuçlar şunlardır: Cumhuriyetin ilanından sonra tütüncülüğün geliştirilmesi ve kaçakçılığın önlenmesine dair yapılan çalışmalar semerelerini vermeye başladığı sıralarda, Dünyada yaşanan 1929 krizinin tütün fiyat ve rekoltesini düşürmesi, bu mahsulün gelişimini sekteye uğratmıştır. Buhranın tütün fiyatıyla veriminde gerilemeler meydana getirmesi, aynı zamanda ihracatın da azalmasının önünü açmıştır. Bu durum tütün tarımıyla geçimini sağlayan başta çiftçi ve tüccar olmak üzere birçok kesimi de zarara sokarak maddi darlığa düşmesine yol açmıştır. Ekonomik bunalımın etkilerini kaybedip üretim ile ticaretinin geliştirilmesine yönelik çabalar, 1936 yılından sonra meyvelerini vermeye başlamıştır. Aynı yıldan sonra ekonomik değerlerin normal seviyeye gelmeye başlaması, ülkenin ekim alanı ve çiftçi sayısında gözle görülür iyileşmeler yaşanması sonucunu ortaya koymuştur. Dahası tütünle ilgili gerçekleştirilen tohum çalışmaları, kurumsal yapılanmalar, hastalık ve zararlılarla yapılan mücadele ve atılımlar sayesinde üretim kapasitesi ve ihracat artırılarak milli ekonomiye önemli katkılar sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tütün Yetiştiriciliği, Tütün Ticareti, Akhisar Tütüncüler Bankası, Maltepe Tütün Enstitüsü, Türk Tütün Limited Şirketi*

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilimler Eğitimi ABD, nyurtoglu@kastamonu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-7478-3149>).

Abstract

This study addressed tobacco production and policies and their repercussions on Turkish economy in the Republican period between 1923 and 1938 in the light of numerical data. The study covered the subject matter within six periods under the title of the agricultural policy in Turkey in the Republic Period (1923-1938) as (1) legal regulations regarding tobacco during the Ataturk era (2) tobacco-related institutionalization, (3) tobacco seed breeding, (4) tobacco production activities, (5) tobacco trade, (6) combat against tobacco pests and diseases. Tobacco production and the effect of policy on economy during the Ataturk era were investigated in the light of numerical data. Data were collected from the Presidency Republican Archive Documents, official publications, Memorandum Diary of the Grand National Assembly of Turkey, laws and minute books, Official Gazette of the Republic of Turkey, annual statistics and articles in the journals of agriculture and economics of the era. The study also took into account global developments in tobacco production. The results are as follows: Although there were considerable efforts for the production of tobacco and prevention of smuggling after the declaration of the Republic, the Great Depression (1929-1939) reduced the price and yield of tobacco. The decline in tobacco prices and yield of the tobacco caused the crisis, which paved the way for a decrease in exports. This situation caused many people, especially the farmers and traders, who earn their living from tobacco farming to suffer financial difficulties. Efforts to improve production and trade after losing the effects of the economic crisis began to bear fruit after 1936. The normalization of economic values after the same year revealed the result of visible improvements in the country's cultivation area and a number of farmers. Moreover, tobacco seed breeding, institutionalization, combat against tobacco pests and diseases, and tobacco-related institutionalization led to an expansion in production and export volume, which, in turn, made significant contributions to the national economy.

Keywords: *Tobacco Breeding, Tobacco Trade, Akhisar Tütüncüler Bank, Maltepe Tobacco Institute, Turkish Tobacco Limited Company*

GİRİŞ

Tütün, patlıcangiller familyasından ve Nicotiana cinsinden yaprakları sigara yapımında kullanılan yıllık bir otsu bitki türüdür.¹ Tohumunun yetiştirilmesinden hasadına kadar olan süreçte ziraî bir ürün niteliği taşıdığı için tarım sektörü içinde değerlendirilmiştir. Mahsul haline geldikten sonra işlenmiş yaprak tütüne dönüştürülünceye kadar sanayi hammaddesi özelliği taşımış, depolama, bakım, fermantasyon, işleme, ihrac, gibi aşamalar bu dönemin belli başlı uygulamaları arasında yer almıştır.²

Bir ülke için vergi gelir kaynağı olarak iktisadi faaliyetlerde önemli yer işgal eden tütünün, ihracatın da önemli bir bölümünü teşkil ettiği gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra döviz kaynaklarının başında yer alarak milli ekonomide milyonlarca insanın geleceğini tayin etmesi, tütünü önemli bir mahsul haline getiren diğer nedenlerden birisi olarak kabul edilmektedir.³

Sekiz bin yıl önce Güney Amerika'da ortaya çıkan ve oradan kıtanın kuzeyine doğru yayılan tütün, 15. yüzyıl sonuna kadar bu coğrafyada yerliler tarafından kendilerine yetecek miktarda üretimi yapıp tüketilen bir ürün olmuş, 1492 yılında Christopher Columbus'un Amerika'ya gelmesiyle de kıta dışına intikal etmiştir. Yeni kıtadaki yerliler, birçok keyif verici maddeyi mukaddes sayarak bunları dinsel törenlerde kullanırken, bilhassa üretimi yaygın hale gelen ve rahatlatıcı gücü ve hayatî tehlikesi az görülen tütünü tercih etmiştir. Columbus, Amerika kıtasına geldikten sonra mürettebatından bir kısmını keşif yapması amacıyla Küba'nın iç kesimlerine gönderdiğinde kurutulmuş yaprakları yakarak dumanını içine çeken yerlilerle karşılaşmıştır. Yeni kıtanın keşfini takip eden 50-60 yıl içerisinde başta İspanya ve Portekiz olmak üzere, Belçika, İsviçre, İtalya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelere giren tütünün, küçük çapta üretimine de geçilmiştir. 16. yüzyılın sonunda, Avrupa'nın tamamı, Uzak Doğu, İç Asya, Sibiryaya, Hindistan ve Afrika'ya kadar yayılan bu bitkinin, üretim ve tüketimiyle birlikte ticaretine de önem verildiği gözlemlenmektedir.⁴

Tütünün Osmanlı topraklarına girişinde, tedavi edici rolünün etkili olduğu bilinmektedir. İbrahim Peçevi, 17. yüzyılın başlarında rutubetten kaynaklanan bazı hastalıkları tedavi ettiği gerekçesiyle tütünün, İngiliz tüccarlar tarafından getirildiğini iddia edip, giriş tarihi olarak ta 1607'yi göstermişse de, bu bitkinin Osmanlı Devleti'ne 1570'lerin sonunda intikal ettiği anlaşılmaktadır. Keyif verici özelliği dışında şifası nedeniyle Osmanlı topraklarına giren ve kısa sürede ekim, alım, satım ve içimi yaygınlaşan tütünün I. Ahmet (1590-1617)

1 [https://www.tarimorman.gov.tr/PERGEM/Lists/KutuMenu/Attachments/124/Muhendis%20\(T%C3%BCt-%C3%BCn%20Teknolojisi\).pdf](https://www.tarimorman.gov.tr/PERGEM/Lists/KutuMenu/Attachments/124/Muhendis%20(T%C3%BCt-%C3%BCn%20Teknolojisi).pdf); Erişim Tarihi: 18.01.2020.

2 DPT, Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Altıncı Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporları, Ankara, 1990, s. 1; Tütünün işleme ve bakımıyla ilgili ayrıntılı bilgi almak için Bk. Ekrem Üzümeri, "Tütün İşleme ve Bakımı", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, 1954, s. 57-59.

3 Ekrem Üzümeri, "Tütüncülük", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, 1954, s. 59; http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30641&tipi=17&sube=0; Erişim Tarihi: 18.01.2020; Tarım Davaları, S. 12-13, Yıl: 2, Nisan Mayıs 1953, s. 9; "Yeni Kanunun Gereçesi", İktisadi Yürüyüş, C. 10, S. 237, Yıl: 10, 20 Kasım 1949, s. 12.

4 Fehmi Yılmaz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Tahlili (1600-1883), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 2-3; İ. Coşkun Ceylan, Türkiye'de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995, s. 8-9; Ahmet Hamdi Gümüş, Türkiye'de Tütün Üretiminde Pazarlama Durumu, Sorunları ve Alternatif Pazarlama Model Önerileri Üzerine Bir Araştırma, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009, s. 1; Ekrem Üzümeri, "Tütün", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, 1954, s. 55.

ve IV. Murad (1612-1640) dönemlerinde ekim ve içimine yönelik cezayı yaptırımlar ve yasaklamalar getirilmiştir. Bu mahsulün yasaklanmasında, kullanımından kaynaklanan yangınların da etkili olduğu bilinmektedir. 1633 yılının eylül ayında İstanbul'da çıkan büyük yangında yaklaşık 20 bin evin tahrip olması, bu yasaklanmanın gerekçelerinden birini teşkil etmiştir. IV. Murat'ın ölümünün ardından kendisi de tiryaki bulunan Şeyhülislam Mehmet Bahâi Efendinin tütünün mubah olduğuna dair 1649'da verdiği fetva, 17. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti içerisinde bu bitkinin kullanımının hızla yayılmasının önünü açmıştır.⁵ Tütün kullanımının artması ilerleyen süreçte tütüncülük, enfiyecilik, tömbekicilik, harmancılık, kıyıcılık, gibi mesleklerin yanı sıra çubukçuluk, kavcılık, lücelilik, marpuççuluk, mangıralık, tabakacılık gibi sanatları da ortaya koymuştur.⁶

17. yüzyılın başlarında tütün tarımı Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Asya topraklarında yayılmaya başlanmış, Rumeli'de Makedonya bölgesindeki Yenice-i Karasu ve Yenice-i Vardar ile Bulgaristan'daki Kırcaali, üretimin yoğun olarak yapıldığı yerler haline gelmiştir. Aynı dönemde Milas'ın yanı sıra Halep ve çevresinde de tütün tarımı yaygınlaştırılmıştır. 17. yüzyıl sonunda ülkede 180'e ulaşan tütün tarımı yapılan kazaların sayısı toplam kazaların yaklaşık %20'sine karşılık gelirken, 19. yüzyılın ikinci yarısında 400'ü bulan bu tarımın yapıldığı kazaların sayısı toplam kazalarının %38'ine tekabül etmiştir. Bu gelişme, aynı zamanda çiftçi sayısı, üretim yapılan topraklar ve istihsal miktarı bakımından da aynı özellikleri göstermiştir. Dahası 18. yüzyılın başlarında 180 kazada 50.000 civarında tütün tarımıyla uğraşan çiftçinin 19. yüzyılın ikinci yarısında 150.000'e yükseldiği bilinmektedir.⁷

Balkan Savaşlarına kadar Bulgaristan ve Yunanistan, belli başlı tütün üreticisi ülkeler arasında yer almasına rağmen Dünya Şark Tütünleri piyasasında Osmanlı Devleti'nin rakipsiz olduğu söylenebilir. Bu rakipsizlikte Batı Trakya topraklarının elden çıkmaması ve verimi yüksek Samsun ve İzmir çevrelerinin üretim faaliyetini sürdürmesi etkili olmuş, Türk tütününü kalite ve miktar bakımından iyi bir düzeyde yer almıştır. Ancak Balkan ve I. Dünya savaşlarında Osmanlı Devleti'nin toprak kaybederek tütün çevrelerinin bir kısmının Yunanistan ve Bulgaristan'ın eline geçmesi, bu ülkelerin tütüncülükte söz sahibi olmasının önünü açmıştır.⁸

I. Dünya Savaşı'na kadar İngiltere'ye yılda 2-3, Mısır'a da 3-4 milyon kilogram civarında tütün satılırken, savaşın başlaması nakil ve başka sorunlar nedeniyle Türk tütünlerinin bu ülkelere olan pazarının büyük ölçüde kaybedilmesine yol açmıştır. İngiliz fabrikaları kalitesizliğine rağmen ucuzluğu nedeniyle ABD kökenli Virginia tütünlerini tercih etmiş, koku ve renk eksikliğini de suni yollardan gidermeye çalışmıştır. Mısır piyasası da sigara randımanı yüksek ve ucuz olması hasebiyle Çin ve Japon tütünlerine rağbet etmiştir. 5 Fevzi Çakmak, İ. Eren Akçiçek, "Sağlık Tarihinde Tütün", Mucedden Belaya Yolculuk Tütün, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 495-496; Gümrük ve Tekel Bakanlığı Dergisi Özel Sayısı, 29 Ekim 1983, s. 96.

6 "Meraklı Bir Tarihi Olan Tütün", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 69.

7 Yılmaz a.g.e., s. 250; Abdülmecid Dönemi'nde (1823-1861) Suriye tütünleriyle rekabet edebilecek Manisa, Bergama, Antalya ve Samsun tütünlerinden bahsedilmektedir. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi VI, Islahat Fermanı Devri (1856-1861), 4. Basım, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 237.

8 "Cihan Piyasasında Türk Tütününü", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 16; Türk tütününün nitelik ve değer bakımından farklılığı için Bk. "Türkiye'de Tütün ve Tütüncülük", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 13; Sait Coşkun, "Türk Tütününün Kalitesini Yükseltmek ve Maliyet Fiyatını Düşürmek Neye Bağlıdır", Türk Tütünü, C. 9, S. 192, Yıl: 1 Haziran 1947, s. 4.

Böylece Mısırlıların Türk tütünlerini harmanlarından çıkarmaları, Avrupa'da aranan sigaralarının namını kaybedip, ihracatlarının önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur.⁹

1. Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarım Politikası (1923-1938)

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım politikasına önem verilerek bu alanla ilgili çalışmalar yürütüldüğü bilinmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, kırsal kesimin kalkındırılmasını öncelikli bir hedef olarak görerek, Türk ekonomisinin temelini ziraata dayandığını kabul etmiştir.¹⁰ Ancak bu husus, siyasi ve ekonomik bir bağımsızlıkla amacına ulaşabilirdi.¹¹

Lozan Konferansı'na ara verildiği bir süreçte ülkenin iktisadi ihtiyaçlarını temin etmek ve bağımsız ekonomi için gerekli önlemleri almak maksadıyla, İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un teşebbüsü ve Atatürk'ün de yardımıyla sanayi, ziraat, ticaret ve işçi gruplarından müteşekkil 1.135 katılımcının iştirakiyle 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de I. İktisat Kongresi düzenlenmiştir.¹² 4 Mart 1923'e kadar süren çalışmalar sırasında çiftçi grubunun iktisadi esasları da ortaya konulmuştur. Bunlar: reji, ziraatta maarif, aşar, Ziraat Bankası ve itibar-ı zirai, yollar, orman, ziraatta hayvanat ve ziraatta makine meselelerinin yanı sıra çiftçiliğe ait bazı hususlardır.¹³

Bu dönemde, kırsal kesimin kalkındırılması, güvenlik ve düzeninin temin edilmesi maksadıyla 18 Mart 1924 tarihinde 97 maddeden oluşan 442 sayılı Köy Kanununun da kabul edildiği görülmektedir.¹⁴

Ayrıca 17 Şubat 1925 tarih ve 552 sayılı Kanunla da köylülere ağır yük teşkil eden aşar vergisi yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁵ Devlet varidatının %20'sinin üzerine çıkan ve ilk bütçeye 27 milyon lira gelir temin eden bu verginin lağvedilmesiyle toplam gelir içinde tarımın hissesi, %33'ten %10'a indirilerek bunalan köylüde bir rahatlama meydana getirilmiştir.¹⁶

9 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, Ziraat Vekâleti, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, A Serisi, Takım 8, Ankara, 1938, s. 13; 1913-1914 yıllarında tütün ekilen alan 1913/1914, 1914/1915 yıllarında alınan mahsul ve mahsul değerleri için Bk. Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 32; Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 33; Tütün tarımı ve tütüncülüğün eski yıllardaki durumu için Bk. Selim Cavid Yazman, "İnhisarlar İdaresinin Cibali Tütün Fabrikası", İktisadi Yürüyüş, C. 2, S. 23, Yıl: 1, 16 İkinci Teşrin 1940, s. 6.

10 Nadir Yurtoğlu, Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 17; Arif Akman, "Atatürk ve Tarımsal Öğretim", Atatürk ve Tarım, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 43.

11 Aşer Afetinan, İzmir İktisat Kongresi, TTK Yayınları, 2. Bs. Ankara, 1989, s. 12.

12 A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, Haberler, Belgeler, Yorumlar, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, 3. bs. Ankara, 1981, s. 238-243; Kazım Karabekir, İktisat Esaslarımız, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, Yayına Hazırlayan, Orhan Hülagü; Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 31; Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005), İmge Yayınları, 10. bs. Ankara, 2006, s. 45; Afetinan, a.g.e., s. 12.

13 Ökçün, a.g.e., s. 390-405; Karabekir, a.g.e., s. 35-56; Afetinan, a.g.e. s. 21-32; Semen Aralov, Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye, Kum Saati Yayınları, Yayına Hazırlayan: Erol Cihangir, İstanbul, 2005, s. 210-211; Yüksel Ülken, Atatürk ve İktisat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. bs. Ankara, 1984, s. 84.

14 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C. 2, 18.03.1340, s. 258-273; Köy Postası, S. 24, Yıl: Mart 1946, s. 6.

15 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C. 3, 17.02.1341, s. 62; Resmi Gazete, S. 84, 23 Şubat 1341; Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. bs. İstanbul, 2005, s. 195.

16 Ülken, a.g.e., s. 90; Erdinç Tokgöz, "Atatürk'ün Tasarruf Politikası", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 41; İsmail Türk, "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 16.

Dahası üreticinin mahsulünü değerinde satışa sunması ve daha fazla kazanabilmesi amacıyla da tarım kooperatifleri teşkil edilmiştir. Buna ilave olarak ziraî hastalık ve zararlılarıyla mücadelede bilimsel yollara müracaat edildiği gibi ormancılık ve hayvancılık konularına da ağırlık verilmiştir.¹⁷

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım alanında yaşanan gelişmelerin 1929 Dünya Ekonomik Buhranıyla sekteye uğradığı kabul edilmektedir. Aynı yıl içerisinde, tarım mahsullerindeki verim artış beklentisi ve gümrük vergilerinin yükseltme imkânının ortaya çıkış avantajı, buhran nedeniyle değerlendirilememiştir.¹⁸ Krizin ilk iki yılında, tiftik ve pamuk fiyatları yarı yarıya; arpa, buğday, mısır ve fasulye gibi ürünlerin fiyatlarının da sonradan üçte bir oranında değer kaybettiği görülmektedir. Buhranın tarım üzerindeki artan etkisi, 1930 yılların sonundan II. Dünya Savaşı'na kadar azalarak devam etmiştir.¹⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan tarım çalışmalarından biri de, 5-14 Ocak 1931'de Birinci Ziraat Kongresi'nin toplanmış olmasıdır.²⁰ 1929 Buhranının Türk tarımında meydana getirdiği travmanın etkilerini ortadan kaldırmak ve kırsal kesimde yaşanan yoksulluğu gidermek amacıyla düzenlenen bu kongrede ziraî sorunlar halledilmeye çalışılmıştır. Ancak kongrenin Menemen olayları akabinde yapılması ve çalışmalarında tarım politikasından çok tekniğine yönelik konulara ağırlık vermesi, kamuoyunun bu kongreye olan ilgisinin azalmasına yol açmıştır.²¹

Bu dönemde, çiftçiyi topraklandırma çalışmalarına önem verilip 1923-1934 Döneminde ülke dışından gelip iskâna tabi tutulan göçmenler dışında, bazı bölgelerde 22.000 kadar köylü aileye 73.000 hektar devlet arazisi dağıtılmışsa da yetersiz kalmıştır.²²

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım alanında uzmanlar yetiştirmek amacıyla çeşitli okullar da hizmete sokulmuştur. Bu eğitim yuvalarında, çiftçilere Batı'nın tarım tekniğine yönelik bilgilerin verilmesinin yanı sıra ülkenin üretim sorunlarının halledilmesiyle ilgili araştırmalar da yürütülmüştür.²³

10 Haziran 1933 tarihinde 2291 sayılı Kanunla teşkil edilen Yüksek Ziraat Enstitüsü, bu eğitim kurumları arasında en önemlisi olarak kabul görmüştür.²⁴ Ayrıca tarımsal gelişmenin kilometre taşlarından biri olan ve Devlet Üretme Çiftliklerinin esasını meydana getiren Zirai Kombinalar da 1937 yılının şubat ayında tesis edilmiştir.²⁵

17 Münif Akmanoğlu, "Cumhuriyet Tarımı", Tarım ve Ticaret, C. 4, S. 46, Yıl: 4, Ekim 1973, s. 3; Nur Sözen; Mustafa Arlı, "Atatürk, Ulusal Ekonomi ve Tarım", Atatürk ve Tarım, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 63-64.

18 Krizin ortaya çıkış ve Türk ekonomisine etkileri için Bk. İlhan Tekeli; Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1977, s. 75-78; Avni Zarakolu, "1929/1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 90-91; Tunçay, a.g.e., s. 193.

19 Çelik Aruoba, "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 85-86; Kuruç, a.g.e., s. 164.

20 Açıksoz, 17 Kânûn-ı Sâni 1931, No: 2634.

21 Tekeli; İlkin, a.g.e., s. 190-191.

22 Yahya S. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 345; Akman, a.g.m., s. 45.

23 Arnold J. Toynbee, Türkiye, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 237.

24 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 12, 10.06.1933, s. 951; Resmi Gazete, S. 2432, 20 Haziran 1933.

25 Remzi Ayözger, "Zirai Kombinalar", Tarım Bakanlığı Dergisi, S. 3, Yıl: 1, Aralık 1947, s. 4-5.

1.1. Atatürk Döneminde Tütünle İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarıma yönelik yürütülen politikalar arasında tütüne de önem verildiğini, bu alanda yapılan yasal düzenlemelerden anlıyoruz. 22 Nisan 1925 tarihinde kabul edilen 653 sayılı Öksüz Yurtları Müdüriyet-i *Umumiyesinin 1341 Senesi Bütçe Kanunu* bu yasal düzenlemelerden biridir. Bu kanunun üçüncü maddesine göre: Tütün Geçici İdaresinin imal ve satışından yirmi gram tütün ve yirmi adet sigara bulunan her bir paketten öksüzlerin talim ve terbiyesine harcanmak üzere hazine adına yirmi para vergi alınmıştır.²⁶

Bu dönemde tütün tohumu ile ilgili kanunlar da yürürlüğe girmiştir. 7 Nisan 1926 tarihinde kabul edilen 803 sayılı *Tütün Tohumu İhracının Meni Hakkında Kanun* ile Türkiye'den dış ülkelere tütün tohumu satışı yasaklanmıştır. Yasağa aykırı hareket edenlerin tohumlarına el konulmasının yanı sıra bu kişilere yirmi beş liradan iki yüz liraya kadar para cezası verilmiş; tekrarı halinde ise iki aydan bir yıla kadar hapis müeyyidesi uygulanmıştır.²⁷

Ayrıca 26 Mayıs 1927 tarihinde yürürlüğe giren 1049 sayılı *Tütün Alım ve Satım Muamelâtının Kantariye Resminden İstisnası Hakkında Kanun* ile de İnhisarı Duhan Kanunu hükümleri gereğince tüccar ve Tekel İdaresi tarafından alım ve satımı yapılan tütünler kantariye vergisinden muaf tutulmuştur.²⁸

Atatürk Döneminde tütünle ilgili yapılan yasal düzenlemelerin sürdürüldüğü görülmektedir. 7 Ocak 1932 tarih ve 1918 sayılı *Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanunun Birinci Maddesinin (C) Fıkrasının Beşince Bendine* göre; Devlet tekeli altında bulunan tütün ve sigara kâğıdıyla ithali yasak kopya kâğıdının yetkisiz kişilerce satın alım, kullanım ve tüketilmesi kaçakçılık olarak kabul edilmiştir.²⁹

Bu dönemde tütünün depo ve ambarlarıyla ilgili yasaların da çıkarıldığı bilinmektedir. İnhisarlar İdaresince *Muhtelif Yerlerde Yaptırılacak Ambar ve Depo Binaları Hakkındaki*

26 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C. 3, 22.04.1925, s. 272; Resmi Gazete, S. 99, 2 Mayıs 1925; TBMM, Zabıt Ceridesi, 1341 Öksüz Yurtları Bütçe Kanunu, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 18, 22.04.1925, s. 40.

27 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C. 4, 07.04.1926, s. 554; Resmi Gazete, S. 353, 22 Nisan 1926; TBMM, Zabıt Ceridesi, Masraf Bütçeleri, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 27.05.1934, s. 273; Tütün Tohumu İhracının Meni Hakkında Kanunun TBMM görüşmeleri için Bk. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 23, 77. Birleşim, 25. 03.1926, s. 340; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 24, 81. Birleşim, 01.04.1926, s. 8; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 24, 84. Birleşim, 07.04.1926, s. 72; Tekel İdaresi, Seydiköy ve Sivrihisar'daki onar dönümlük tarlalarda deneme tarımı yapmağa karar vermiştir. Yetiştirilecek tütün mahsulünün bütün aşamaları üzerinde yapılacak teknik incelemelerden ekiciler için önemli sonuçların çıkması öngörülmüştür. "Tecrübe Vaziyeti", Yarınl, 30 Aralık 1929, No: 17, s. 2.

28 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C. 5, 26.05.1927, s. 247; Resmi Gazete, S. 606, 9 Haziran 1927; 1049 sayılı Kanunun TBMM yapılan görüşmeleri için Bk. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 31, 48. Birleşim, 09.04.1927, s. 4; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 32, 68. Birleşim, 16.05.1927, s. 161-167; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 32, 71. Birleşim, 23.05.1927, s. 457-459; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 32, 72. Birleşim, 26.05.1927, s. 578-580.

29 1918 sayılı Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 11, 07.01.1932, s. 49-63; Resmi Gazete, S. 2000, 12 Ocak 1932; Aynı Kanunun 23. Maddesinin İkinci Fıkrasıyla 25. Maddesi tütün, sigara kâğıdı ve tütün tekeli ile ilgilidir;

1918 sayılı Kanun, 30 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen 2550 sayılı Kanunla değişikliğe uğramıştır. Bu Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 13, 30.06.1934, s. 917-918; Resmi Gazete, S. 2748, 10 Temmuz 1934; Kaçakçılığın Meni ve Takibi Hakkında 1/262 Numaralı Kanun Lâyihası Maliye Encümeni Mazbatası için Bk. Bilsay Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932) , C. 1, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1988, s. 399.

1/654 Numaralı Kanun Tasarısı, 20 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilen 2188 sayılı İnhisarlar İdaresince Yaptırılacak Tütün Ambar ve Depoları Hakkında Kanun'a dönüştürülmüştür. Bu kanuna göre: Tekel İdaresince yapılacak tütün ambar ve depoları için her yıl ödenecek miktarı o yılın bütçesine konulmak ve en fazla altı yıla kadar ödenmek ve inşaatı da üç yıl zarfında bitirmek üzere 3.500.000 liraya kadar taahhütlere girişmeğe, Gümrük ve Tekel Bakanı yetkili kılınmıştır.³⁰

Atatürk Döneminde 11 Haziran 1934 tarih ve 2506 sayılı *Ekiciden Tütün Alma Kanununun* da kabul edildiği görülmektedir. Bu kanunun birinci maddesiyle ekici ile alıcı arasında tütün alım satımı, ancak denk halinde yapılmıştır. Denk haline getirilmeden, dizi, demet gibi durumlarda alım, satım yasaklanmıştır. Kanunun ikinci maddesiyle de tütün ekicisi, mahsulünü denk yaparken, kırıntı, yanık, yeşil, çürük, basık, ezik ve hastalıklı, olanlarını ayrı denklere koymağa zorunlu kılınmıştır. Bunların çürük, yanık, yeşil ve kırıntı şeklinde olanlarının Tekel İdaresine bedelsiz teslim edilmesi zaruri hale getirilmiş, tekeli konusu dışında tarım veya sanayi için üretimlerde kullanılma imkânı elde edilinceye kadar da usulünce imha edilmiştir.³¹

1.2. Tütün ile İlgili Kurumsal Yapılanmalar

1.2.1. Tütün Kooperatif ve Şirketleri

Atatürk Döneminde tütün ile ilgili yapılan yasal düzenlemelerin yanı sıra bu mahsulle ilgili kooperatif ve şirketlerinin tesis çalışmaları da yürütülmüştür. 1925 yılında tütün ticaretiyle uğraşmak amacıyla kurucu hissedar ve idare meclisi üyeleri arasında yabancıların da yer aldığı *Tütün Türk Anonim Şirketi*, 100.000 lira sermaye ile İstanbul'da teşkil edilmiştir.³²

Bu şirketin hizmete girmesinden takriben üç yıl sonra 24 Ocak 1928 tarihinde yine İstanbul'da tütün komisyonculuğu yapmak amacıyla 50.000 lira sermaye ile *Astro-Türk Limited: Tütün Komisyonu Şirketi* kurulmuştur. Bu ortaklığın tesisinde Viyana'daki *Einkaufsorganisation Österreicher Tabak-Regie Im Orient N.M.B.H.* müessesesi ile İstanbul'da bulunan *Monsieur Adolph Solnei (Zolnay)* önemli rol oynamıştır. Astro-Türk'ün ödenmiş sermayesinin %60'şu Tabak-Regie, %40'ı ise Monsieur tarafından karşılanmıştır.³³

Benzer şekilde, tütün ticaretiyle uğraşmak amacıyla İstanbul merkezde 25 yıl süre ve 5.000 lira sermaye ile teşkiline başlanan *Türk Tütün Anonim Şirketinin* Ekonomi Bakanlığı tarafından gönderilen sözleşme tasarısı ve sermayesinin dörtte birinin tedarik edildiğini gösteren banka mektubu, Bakanlar Kurulunun 13 Mart 1932 tarihli toplantısında onaylanmıştır.³⁴

30 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 12, 20.05.1933, s. 321; Resmi Gazete, S. 2410, 25 Mayıs 1933; 2188 sayılı Kanunun TBMM görüşmeleri için Bk. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 54. Birleşim, 20.05.1933, s. 210.

31 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 13, 11.06.1934, s. 774; Resmi Gazete, S. 2729, 17 Haziran 1934.

32 A. Gündüz Ökçün, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, 2. Basım, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997, s. 99-100.

33 Ökçün, a.g.e., s. 151.

34 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 26-17-6, Tarih: 13.03.1932; 21 Ekim 1928 tarihinde teşkil edilen Samsun Tütün Müstahsilleri Kooperatif Şirketinin kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 30-62-9, Tarih: 21.10.1928.

Tütün şirketleri, İstanbul'un yanı sıra Anadolu şehirlerinde de tesis edilmeye başlanmıştır. Gaziantep çiftçileri tarafından tütünleri teknik bir surette yetiştirmek ve üretimi artırmak amacıyla 3.000 lira sermaye ve 40 yıl süre ile teşkiline başlanan *Gaziantep Tütün Müstahsilleri Kooperatif Şirketinin* sözleşmesi, 17 Temmuz 1933'te Bakanlar Kurulu tarafından tasdik edilmiştir.³⁵

Öte yandan Türk Tütün Anonim Şirketi sözleşmesinin üçüncü ve dördüncü maddesinin değiştirilmesi, Ekonomi Bakanlığının 28 Ağustos 1933 tarih ve 7899/125 sayılı tezkeresi üzerine, 4 Eylül 1933'te Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.³⁶

Tütün ortaklıklarının kuruluş çalışmalarına *Akhisar Tütün Müstahsilleri Alım ve Satım Kooperatif Şirketinin* teşkiliyle bir yenisi daha eklenmiştir. Üretim, alım satım işlerini artırmak ve bunlara bağlı faaliyetleri yürütmek amacıyla 31 yıl süre ve 1.000 lira sermaye ile tesisine başlanan *Akhisar Tütün Müstahsilleri Alım ve Satım Kooperatif Şirketinin* Ekonomi Bakanlığından gönderilen sözleşmesi, 8 Mayıs 1934'te Bakanlar Kurulunca onaylanmıştır.³⁷

Yine ihracatın gelişimini sağlamak amacıyla Ziraat ve İş Bankalarının müşterek çalışmaları neticesinde *Türk Tütün Limited Şirketi* ihdas edilmiştir. 1934 yılından itibaren piyasalarda görülen ve stok çalışmalarında da bulunan bu şirketin tütüne alıcılar bulmasının yanı sıra dış ülkelere sevkiyata da başladığı bilinmektedir.³⁸

2359 sayılı Kanun uyarınca kurulan *Türk Tütün Limited Şirketinin* 1.000.000 lira olan sermayesi, adı geçen kanunun ikinci maddesi uyarınca 2 Kasım 1937 'de Bakanlar Kurulu tarafından bir kat daha artırılmıştır.³⁹ Bu şirket faaliyete geçtiği yıl sınırlı bir çerçevede ve dar finansman imkânlarıyla yürüttüğü tütün ve ürünlerini satış çalışmalarında kazanç temin edebilmiştir. 1937 yılı bütçe gelirleri arasında yer almayı da başarıp 70 bin liralık bir kâr sağlayan bu kuruluş, fazla kazanç elde etmek yerine fiyatları düşürmemek ve kaliteli tütünlere rağbetin artmasını sağlamak amacıyla yoğun bir çaba içerisine girmiştir.⁴⁰

35 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 38-51-17, Tarih: 15.07.1933.

36 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 38-60-19, Tarih: 04.09.1933.

37 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 44-28-13, Tarih: 08.05.1934.

38 Türk Tütün ve Tütüncülüğü, s. 10; Tütünlerin dış satışının ilerlemesi için bir limitet şirket kurulması hakkında kanun tasarısı çalışmaları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 40-72-19, Tarih: 16.10.1933; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 17, 76. Birleşim, 26.10.1933, s. 42; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 13. Birleşim, 14.12.1933, s. 64; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 15. Birleşim, 18.12.1933, s. 74-78; TBMM, Zabıt Ceridesi, Enebi Memleketlerde Tütün Satmak İçin Bir Limitet Şirket Teşkil Hakkında 1/783 Numaralı Kanun Lâyihası ve Gümrük ve İnhisarlar, İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 18.12.1933, S. No: 28, s. 1-7; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 18. Birleşim, 25.12.1933, s. 139-140; Enebi Memleketlerde Sigara ve Tütün Satmak İçin Bir Limitet Şirketi Teşkil Hakkında Kanun Tasarısı 25 Aralık 1933 tarihinde 2359 sayı ile yasalışıdır; Kuruluşunun hemen akabinde Türk Tütün Limited Şirketi tarafından dış ülkelere yapılan tütün satış rakamları için Bk. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 57. Birleşim, 26.05.1934, s. 251.

39 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 79-88-16, Tarih: 02.11.1937; 2359 sayılı Enebi Memleketlerde Sigara ve Tütün Satmak İçin Bir Limitet Şirketi Teşkil Hakkında Kanunun ikinci maddesine göre Tütün Limitet Şirketinin sermayesi bir milyon liradır. Ancak bu miktar Bakanlar Kurulu Kararıyla bir kat artırılabilir. Bir milyon liranın beş yüz elli bin lirası İnhisarlar İdaresinin döner sermayesinden kalanı da diğer ortaklardan temin edilir. Sermaye artırıldığı takdirde bu oran muhafaza edilir. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 13, 25.12.1933, s. 42; Resmi Gazete, S. 2593, 1 Ocak 1934.

40 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 25, 59. Birleşim, 11.05.1938, s. 30-31.

Tütün ortaklıklarının kuruluş çalışmaları 1938'de de sürdürülmüştür. Gaziantep'teki Hasankeyf tütünlerinin ticaretiyle uğraşmak ve Doğu ve Güney Vilayetleri Canlı Hayvan İhracatçıları Birliğine benzemek amacıyla bir *Tacirler Birliği*'nin teşkil edilip buna ait statünün hazırlanması maksadıyla Ekonomi Bakanlığına yetki verilmesi, 3018 sayılı Kanunun yedinci maddesi uyarınca 21 Nisan 1938'de Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.⁴¹

1.2.2. Akhisar Tütüncüler Bankası

Atatürk Döneminde tütün faaliyetlerinde bulunan müesseselerden biri de Akhisar Tütüncüler Bankasıdır. Bu kuruluşun oluşum çabaları Cumhuriyet öncesi devirlere kadar gitmektedir. 1881 yılından itibaren tütün ticaretini elinde tutmaya başlayan Duyun-ı Umumiye İdaresine bağlı reji şirketinin, katı uygulamalarına karşı geniş tabanlı bir birliklilik teşkil etmek ve üreticilere finansman desteği sağlamak amacıyla Ege çiftçileri tarafından Cumhuriyetin ilk yılında Akhisar Tütüncüler Bankasının tesis edildiği gözlemlenmektedir.⁴² Kuruluş Kararnamesi 7 Eylül 1924'te Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan bankanın teşkilinin amacında ise; üreticilere uygun şartlarda kredi sağlanması, teminat mektubu verilmesi, poliçe çek ve her çeşit senedin iskonto edilmesi, tütün tarımının gelişim ve islahının gerçekleştirilmesi faaliyetleri bulunmaktadır. 250 üye tarafından Akhisar merkezde ihdas edilen bankanın kurucuları arasında Cumhurbaşkanlarından Celal Bayar, TBMM Başkanlarından Abdülhalik Renda, eski Başbakanlardan Şükrü Saraçoğlu ve Şükrü Kaya, Adalet Bakanlarından Mahmut Esat Bozkurt ve Mustafa Necati gibi önemli simalar yer almıştır. Akhisar Tütüncüler Bankası'nın kuruluş sermayesi 500.000 Türk Lirası olup, her biri 20 Türk Lirası değerinde 25 bin hisseye bölünmüştür.⁴³ 1936 yılına gelindiğinde bankanın itibari sermayesi 1.000.000 lira, tesviye edilen sermayesi 625.000 lira, ihtiyat akçası 57.347 lira, mevduatı 138.822 lira, ikrazatı 350.682 lira ve kârı da 45.454 lira olmuştur.⁴⁴ Akhisar Tütüncüler Bankası Türk Anonim Şirketinin esas sözleşmesinin 11, 29 ve 35. maddeleri 8 Ekim 1936'da Bakanlar Kurulu tarafından değiştirilmiştir.⁴⁵ Bankanın İzmir'de bir şube açmasına, 2999 sayılı Kanunun 4. maddesi uyarınca 2 Kasım 1937'de Bakanlar Kurulunca izin verilmiştir.⁴⁶ Yine Bankanın esas sözleşmesi içerisinde bulunan 11, 15, 23, 36 ve 37. maddeleri, 10 Aralık 1937 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında değiştirilmiştir.⁴⁷ Ayrıca 1935 yılında 33.076 lira olan bu finansman kuruluşun elde ettiği kârın 1938'de 41.071 liraya yükseldiği bilinmektedir.⁴⁸ 16 Eylül 1938 tarihine gelindiğinde

41 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 83-34-20, Tarih: 21.04.1938; Servet Bergin, "İhracat Birlikleri", İktisadi Yürüyüş, S. 2, Yıl: 1, 1 İkinci Kanun 1940, s. 9; 9 Haziran 1936 tarih ve 3018 sayılı Ticarete Tağışın Meni ve İhracatın Mura-kabesi ve Korunması Hakkındaki 1705 Numaralı Kanuna Ek Kanunun yedinci maddesi için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 5, C. 16, 09.06.1936, s. 918-919; Resmi Gazete, S. 3330, 15 Haziran 1936.

42 Akhisar Tütüncüler Bankanın iç tüzük onayı için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 10-42-17, Tarih: 07.09.1924.

43 Hamdi Doğan, "Cumhuriyet Döneminde Yerel Bankacılık: Akhisar Tütüncüler Bankası Örneği", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 9, S. 18, Yıl: 2012, s. 403-404; Ayrıca bankanın 1925-1929 yılları arasındaki bilançoları için Bk. İGM, İstatistik Yıllığı 1930, Ankara, 1930, s. 279.

44 İGM, İstatistik Yıllığı 1936-1937, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 269.

45 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 68-80-4, Tarih: 08.10.1937.

46 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 79-88-14, Tarih: 02.11.1937; 2999 sayılı Bankalar Kanununun sekizinci maddesi için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 5, C. 16, 01.06.1936, s. 787; Resmi Gazete, S. 3325, 9 Haziran 1936.

47 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 80-99-4, Tarih: 10.12.1937.

48 İGM, İstatistik Yıllığı 1935-1936, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 321; İGM, İstatistik Yıllığı 1938-1939, Yayın No: 142, Ankara, 1939, s. 284.

Akhisar Tütüncüler Bankası Türk Anonim Şirketinin esas sözleşmesinin, Bakanlar Kurulu tarafından değiştirildiği görülmektedir.⁴⁹

1.2.3. Maltepe Tütün Enstitüsü

Atatürk Dönemi'nde tütünle ilgili meydana getirilen kurumsal yapılanmalardan biri de *Maltepe Tütün Enstitüsü* olmuştur. Bu Enstitüsünün tesisinden önce tütüncülüğün teknik konularıyla uğraşmak ve eksper yetiştirmek amacıyla 1927'de Tarım Bakanlığı bünyesinde *Ziraat Fen Şubesi* teşkil edilmiştir. Bu şubenin 1931 yılına kadar olan çalışması *Birinci Ziraat Kongresi* raporları arasında yer almıştır. Aynı tarihten itibaren bir deneme tarlası üzerinde faaliyetini yürüten Ziraat Fen Şubesi, eleman ve araç bakımından da takviye edilmiştir. Tütünlerin ıslah işleriyle ilgilenmek için 1931'de Samsun'da bir deneme istasyonu ihdas edilmiştir. Bu istasyona ilave olarak aynı ilin Dere, Evkaf ve Maden oymaklarıyla, Bafra ve Gümüşhacıköy'de birer deneme tarlası daha teşkil edilmiştir. 1934 yılına gelindiğinde laboratuvar ve diğer binalarıyla birlikte bu şubenin tam donanımlı modern bir Enstitü haline dönüştürüldüğü görülmektedir. Kuruluşunun hemen ardından tohum ıslah işleriyle daha fazla ilgilenmeye başlayan bu Enstitü, hastalık, haşere, toprak tahlil ve tetkik çalışmalarının kapsam ve esasını genişletmiştir. Tütüncülüğün adeta bir kültür ve araştırma merkezi haline gelen Enstitünün, zamanla daha rasyonel ve ilmi esasları ihtiva eden bir program dâhilinde genişletilmesiyle takviye edildiği gözlemlenmektedir. Maltepe Cevizlik mevkiinde geniş bir araziye içerisine alan bu kuruluşun, modern bir yapı olan merkez binasına ilaveten malzeme hangarı, kurutma yeri, gübrelik, meteoroloji istasyonu, sera, gaz laboratuvarı, işçi ve tütün işleme evi inşa edilmiştir. Enstitünün tütüncülüğü teknik şartlar altında iyileştirme de olarak bilinen çalışma programı şu konulardan müteşekkildir:⁵⁰

1. Tütün ıslahı
2. Ekim, toplama, kurutma ve denkleme yöntemlerinin tespit ve iyileştirilmesi
3. Muhtelif türde tütünlerin fermantasyon özelliklerinin tetkik ve tespiti
4. Tütün hastalık ve haşereleriyle mücadele yöntemlerinin tetkik ve tespiti
5. Kaliteli tohum üretim ve dağıtımını
6. Teknik çalışma ve araştırmalardan elde edilecek sonuçların yayınlanması
7. Tütün uzmanlarının yetiştirilmesi

49 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 84-83-19, Tarih: 16.09.1938.

50 Türk Tütün ve Tütüncülüğü, s. 28-29; Haluk Durukal, "Maltepe Tütün Enstitüsü", İktisadi Yürüyüş, C. 5, S. 110, Yıl: 5, 17 Temmuz 1944, s. 12; İhsan Arif Gökpınar, "Tütün Enstitüsü Ne Yapar", Türk Tütünü, C. 9, S. 194, Yıl: 1 Ağustos 1947, s. 3; Tekel Genel Müdürlüğünün Maltepe Tütün Enstitüsü bina inşaatı hakkında açtığı ihale ilanı için Bk. Hâkimiyet-i Milliye, 6 Temmuz 1934, No: 4652, s. 2 ;Tütün ve alkollü içkilerden alınacak müdafaa vergisiyle ilgili kanun çalışmaları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 45-33-9, Tarih: 21.05.1934; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 55. Birleşim, 23.05.1934, s. 221; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 59. Birleşim, 28.05.1934, s. 376; Tütün ve alkollü içkilerden alınacak müdafaa vergisiyle ilgili kanun tasarısı, 28 Mayıs 1934 tarihinde 2460 sayılı yasalamaştır. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 13, 28.05.1934, s. 370; Resmi Gazete, S. 2714, 30 Mayıs 1934; 2460 sayılı Tütün ve Müskirattan Alınacak Müdafaa Vergisi Hakkında Kanun çıktığı tarihten itibaren bir yıllık süreçte tütün satışları kg bazında %4 oranında bir düşüş kaydetmiştir. Ancak tütün gelirleri düşmediği gibi millî müdafaa vergisinden beklenen miktar da azalmamıştır. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: Fevkalade, C. 3, 23. Birleşim, 04.05.1935, s. 43.

8. Ülke tütüncülüğüne ait ilmi araştırmalar yapılması

9. Malatya, Bitlis ve Pertek başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli çevrelerinde kurulan ışlah ve deneme tarlalarının idare edilmesi ve teknik faaliyetlerin kontrolünün sağlanması

10. Elde edilen sonuçlardan üreticilerin yararlanmasının temin edilmesi

1937 yılına gelindiğinde Ege tütünleri için Akhisar ve Çamaltı oymağıyla Düzce'de deneme tarlalarının teşkil edildiği bilinmektedir.⁵¹ Maltepe Tütün Enstitüsü, eksperleri yetiştirmek için adaylarda: genel bilgi, hızlı ve doğru hesap becerisi, yabancı dil bilme ve ağır işleri yapabilecek sağlam bir vücuda sahip olma, koku ve renkleri ayırt edebilme ve bir cismin türünü el ile anlama şartları aramıştır.⁵²

Bu kuruluş, ışlah, biyoloji ve kimya olmak üzere üç şubeden meydana gelmiştir:⁵³

1. Enstitünün merkezi yükünü teşkil eden ışlah şubesi: tohumların iyileştirilip, standartlaşmasını sağlamış, tütünün tarım, işleme, bakım ve fermentasyonuna ait ilmi çalışmalarda bulunarak elde edilen sonuçları uygulayıp, üreticiyi sözlü bilgi ve yayın yoluyla aydınlatabilmiştir.

2. Biyoloji şubesi: üretim ve fabrikasyonla ilgili bitki ve hayvan konularında çiftçiyi bilgilendirip bunu ülke şartlarıyla karşılaştırarak sonuçlarını uygulama alanına intikal ettirme görevini üstlenmiştir. Bu şube uygulamalı botanik ve tütün hastalıklarıyla mücadele olmak üzere iki ihtisas alanına ayrılmıştır.

3. Kimya şubesi: Türk tütününün ilmi bakımından gelişimini sağlamak ve karakterini ortaya koyabilmek amacıyla teşkil edilmiştir. Bu şube ayrıca harmanlardaki tütün mıntıklarının tayin etme ve fabrikasyon çalışmaları için gerekli nitelikli elemanı yetiştirme görevini de üstlenmiştir. Bunlara ilaveten önceki yıllarla mukayese amacıyla her yıl tütün rekoltesindeki nikotin değerleri incelenerek deneme harmanları oluşturulmuş, toprağın tahlil edilmesi suretiyle de suni gübre vasıtasıyla beslenme imkânı sağlanabilmiştir.

1.3. Tütün Tohumu Çalışmaları

Atatürk Döneminde tütün ile ilgili gerçekleştirilen kurumsal yapılanmaların yanı sıra tohum faaliyetlerine de önem verilmiştir. Bu dönemde verim ve kaliteyi artırmak amacıyla yabancı türde tütün tohumu deneme çalışmaları planlanmıştır. Başbakan Celal Bayar 8 Kasım 1937 tarihinde TBMM'de açıkladığı I. Hükümet Programında: Yurt içinde rasyonalizasyon ve piyasa tekniği bakımından yapılacak işler haricinde, kaliteden ödün vermeme politikasını koruma ve bu politikaya uygun miktar siyaseti izleyerek Virginia ve Sumatra tohumlarını deneme kararındayız demiştir.⁵⁴

51 Selim Cavid Yazman, "İnhisarlar İdaresinin Cibali Tütün Fabrikası", İktisadi Yürüyüş, C. 2, S. 23, Yıl: 1, 16 İkinci Teşrin 1940, s. 6; Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 30; Samsunda tesis edilip genişletilmesi gerekli görülen Tütün Ayıklama Tecrübeğahı için ülkesine dönen M. Prenin'in yerine bir tohum ayıklama uzmanının getirilmesi, 20 Şubat 1932'de Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 25-10-17, Tarih: 20.02.1932.

52 Durukal, a.g.m., s. 12.

53 Durukal, a.g.m., s. 13, 16.

54 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, s. 31-32.

Bu düşünceden hareketle tütüncülük hakkında ilmi incelemelerde bulunmak ve Virginia türünün iklim, ekim ve işleme konularını ele almak amacıyla Tekel İdaresi tarafından Amerika'ya uzmanlar gönderilmiştir. Bu suretle Virginia tütünlerinin ülkede iklim ve toprak itibarıyla hangi çevrede yetişebileceği araştırılmış, yerli türlerin yabancı olanlarla karışmaması için denemelerin farklı çevrelerde gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Antalya'nın Serik ilçesi Kebis nahiyesine bağlı Karanlık Sokak köyü, yine Serik'e bağlı Cumali köyü; Burdur'un Bucak ilçesiyle Konya'nın Hâdim ilçesine bağlı Aladağ vadisi çevrelerinin iklim ve arazi bakımından bu tür tütünleri yetiştirmeye elverişli olduğu tespit edilmiştir.⁵⁵

Ayrıca uzun araştırmalar neticesinde kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalınan değerli bazı tütün tohumlarının kurtarılması ve çoğaltılması yönünde çalışmalar da yürütülmüş, birçok bölgede karışık ve bozuk olanlarla yapılan tarımın önüne geçilerek kaliteli cinslerin ekimine önem verilmiştir. Bunlara ilaveten laboratuvar tahlilleriyle tütünlerin köken, özellik ve kimyevi terkiplerinin tespitine başlanmıştır.⁵⁶

Atatürk Döneminde tütün tohumları için temizleme makineleri de imal ettirilerek üretim çevrelerine verildiği bilinmektedir. Buna ilaveten ıslah edilmiş tohumların Samsun yöresine ücretsiz dağıtımına devam edilmiş, iyileştirme amacıyla sürdürülen deneme çalışmalarından olumlu sonuçlar alınmasıyla, diğer çevrelere de sevkiyatın yapılması kararlaştırılmıştır. Doğu ve Güneydoğu ürünlerinin kalitesiz oluşu, Trabzon, Taşova ve Hendek yörelerinden iyi türde tohumların getirilerek adı geçen bölgelere ücretsiz dağıtımına ve bu dağıtımdan da olumlu sonuçlar alınmasına yol açmıştır. Ayrıca Pamukova'ya Gümüşhacı köyünden torbalanmış saf ve iyi türde Basma Tipi tohum getirilerek üreticilere dağıtılmıştır.⁵⁷

Tütün tohum çalışmalarının yürütüldüğü sıralarda Tarım Bakanlığı, Akhisar merkezde yetiştirdiği numune fideleri üreticilere ücretsiz halde vermiştir. Ayrıca Karamürsel-Merdivgöz (Avcı Köyü) ile Geyve'de Kokulu Basma Tütünleri üzerinde denemelere başlanmış, yabancı pazarların beğendiği bu cinsi geliştirmek için gerekli tedbirler alınmıştır. Dahası Adana'nın Bahçe köyünde yetiştirilen ancak çok da iyi olmayan bir tütün türünü ıslah etmek için yörenin hava ve toprağına uygun tohumlar getirilerek üreticilere dağıtılmıştır.⁵⁸

1.4. Atatürk Döneminde Tütün Üretimi

Atatürk Döneminde tütün üretimine gereken önemin verilmesi, ilk etapta bu mahsulün sorunlarının halledilmesini zorunlu hale getirmiştir. Tütün meselelerine çözüm yolları aranması, 1926 yılı ve sonrası TBMM görüşmelerinde ele alınmıştır. Şarkıkarahisar Milletvekili Ali Şuuri Bey, 1926 yılı Tarım Bakanlığının bütçe görüşmeleri esnasında şu açıklamalarda bulunmuştur: Suşehri ve Karahisar gibi bazı çevrelerde tütün tarımı yasaklanmıştır. Ortada bir olay vardır. Bu tütünler yetişmeye başlamıştır. Bunları men etmek, ekimi ortadan kaldırmak, şahsi zarardan başka ülke ekonomisine de aykırıdır. Bu nedenle bu yıl için üretime müsaade edilsin ve mahsuller yetişinceye kadar da sökülmemesi

55 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 33; Türkiye'de Virginia Tütünü", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 72-73.

56 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 30-31.

57 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 34.

58 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 34-35.

konusunda emir verilsin. Çünkü Suşehri'nden alınan habere göre söküm işi başlamıştır. Ali Şuuri Beyin bu açıklamalarına cevap veren Tarım Bakanı Sabri Bey, konu ile ilgili Maliye Bakanlığına müracaat edip durumu müzakerede bulunduğunu söyleyerek soruna ilgisi nedeniyle Bakanın açıklama yapmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Maliye Bakanı ise meseleyi şöyle izah etmiştir: Efendim, yürürlükte bulunan ekim nizamnamesine göre tütün tarımının gerçekleştirilebilmesi için öncelikle izin almak gerekir. Suşehri'ndeki yapılan ekim izinsizdir. Buna rağmen ruhsatsız ekim alanları ortadan kaldırılmamış, ürünün tüccar tarafından alınmasına müsaade edilmiştir.⁵⁹

Bu arada tütün tarımı yasaklanan mahallerden Palu kazasında 1930 yılı ekiminin söktürülmeyerek kaçağa sarf edilmemesi için 15 Ekim 1930 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla değer yazımına izin verilmiştir.⁶⁰

Tütün kaçakçılığı sorunu bütçe görüşmeleri sırasında TBMM gündemine de taşınmıştır. Bursa Milletvekili Rüştü Bey, 1931 yılı bütçe görüşmeleri esnasında söz alarak tütün kaçakçılığıyla ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur. Biliyoruz ki, memleketimizde, hatta bütün dünyada ufak tefek kaçakçılık vardır. Eğer kaçakçılığın önüne geçmek mümkün olsaydı hiç bir memleket bu konu ile ilgili kanun yapmazdı. Bu nedenle Hükümeti haddinden fazla eleştirmenin anlamı yoktur. Memlekette kaçakçılık neden ileri geliyor? Halk malî sıkıntı içindedir. Halkın malının fiyatı düşmüştür. Bu gün 30 kuruşa bir kile arpa satılırken, altı kuruşa tütünün elden çıkarılamaması kaçakçılığa yol açmaktadır. Eğer Tekel İdaresi kaçakçılığın önüne geçmek istiyorsa sigarayı altı kuruş yerine, iki kuruşa indirmelidir. Bu uygulamayla hem ekonomi gelişecek, hem de kaçakçılığın önünü almak suretiyle milletin ahlâkî ve toplumsal terbiyesi artarak ülkeye karşı bağlılığı güçlendirilecektir.⁶¹

Kaçakçılığının devam ettiği süreçte farklı sorunların da ortaya çıkması, Türk tütüncülüğü üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Bilhassa 1929 Dünya Ekonomik Krizi etkisini daha da artırdığından 1932 yılında tütün üretim rekoru 18 milyon kilograma kadar düşmüştür. Aynı yıldan 1935'e kadar olan dönemde havalanın uygun gitmemesi ve buhran etkilerinin ortadan kalkmaması gibi olumsuz nedenlere rağmen, alınan önlemler sayesinde tütüncülük bir kalkınma hareketi içerisine girmiş, 1936 yılına gelindiğinde ise üretim normal seyrine dönmüştür. Bu dönemde tütün kalitesinin yükseltilerek üretim ve taleplerinin artırılması için Tarım Bakanlığı tarafından izlenen politikalara ek olarak dört yeni hedef belirlenmiştir.⁶²

59 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 25, 101. Birleşim, 17.05.1926, s. 223-224.

60 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 14-68-4, Tarih: 15.10.1930; Tekel İdaresinin tütün yerine sigara çıkararak düşük fiyatla piyasaya sürmeyi düşünmesinde sigara kâğıdı kaçakçılığının artması etkili olmuştur. "Kaçakçılığa Karşı Tütün Yerine Ucuz Sigara Satılması Düşünülmüyor", Son Saat, 8 Ocak 1929, No: 1368, s. 1; Tüccarın posta ile göndereceği numunelik tütün paketlerinin en az yarım, en fazla beş kg'dan fazla olamayacağı hakkındaki 1701 sayılı Tütün İhisarı Kanununun 49. maddesinin değişiklik ihtiyacı ile ilgili Maliye Bakanlığında Başbakanlığa gönderilen yazının ayrıntıları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 181-251-28, Tarih: 29.09.1931.

61 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: Fevkalade, C. 3, 27. Birleşim, 14.07.1931, s. 94; Tütün kaçakçılığıyla ilgili haberler için Bk. Hâkimiyet-i Milliye, 16 Ağustos 1934, No: 4692, s. 4; Hakkın Sesi, 8 Ocak 1936, No: 524, s. 1; Doğu, 15 Aralık 1937, No: 11, s. 2; Tütün kaçakçılığın önlenmesi hakkında alınan tedbirlerle ilgili bilgiler için Bk. "Kaçakçılıkla Mücadele Lâyhaları Hazırlanıyor", Vakıf, 18 Aralık 1931, No: 5008, s. 1.

62 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 17-18; Zarakolu, a.g.m., s. 91; 1930 yılı içerisinde Türkiye'de birkaç üretim çevresinde yaşanan rekor düşüklüğüne rağmen 1929 Dünya Ekonomik Krizi henüz etkisini göstermemiştir. Bu durum Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından 1930 yılı bütçe görüşmeleri esnasında dile getirilmiştir. Saraçoğlu'na göre: 1930 yılı içerisinde yerel bir buhran geçiren Giresun'da tütün hasılatı azaldığı gibi bazı darlık çevrelerinde de gelirler düşmüştür. Buna rağmen ülkenin genel durumunu gösteren rakamlara göre, memleket iyileşme ve genişliğe doğru yürümektedir. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 3, Toplantı: 3, C. 19, 59. Birleşim,

1. Orantılı bir rekolte siyasetinin benimsenmesi
2. Tütünlerin cins ve tohum olarak ıslah edilmesi
3. Tütün tarımına uygun olmayan alanlarda sınırlamaya gidilmesi
4. Ekim, bakım, denkleme ve işleme yöntemlerinde dış piyasaların istediği rasyonel usullerin uygulanması.

Atatürk Dönemi'nde tütün tarımının geliştirilmesine yönelik yapılan yeniliklerin yanı sıra şu tedbirlere de müracaat edilmiştir:⁶³

1. 1701 sayılı Kanunun⁶⁴ uygulanmasından sonra köylü ve tüccarı ilgilendiren işlerde görülen bazı zorlukları giderip, çiftçi hukukunu korumanın yanı sıra ekim durumunun ıslah ve gelişimine yarayacak yeni esasları ihtiva eden bir kanun yayınlanmıştır.

2. Tütünlerin standardize edilmesini sağlamak ve çiftçi tüccar arasındaki alım-satım ilişkilerini düzenlemek amacıyla 2506 sayılı Kanunun 1934 yılından itibaren uygulamaya konulmasıyla denkleme ve temizlik gibi işlerde gelişme kaydedilip yabancı alıcılar memnun hale getirilmiştir.

3. Üretim-tüketim dengesini sağlamak amacıyla kaliteli mahsul yetiştirilemeyen ve fazla ürün elde edilen çevrelerde, tütün tarımının sınırlandırılması için yeni bir kanun tasarısı hazırlanmıştır.

4. Teknik tütüncülük konusunda her yıl tarım teşkilatı tarafından tarla hazırlanması, tohum seçimi, fide yetiştirilmesi, dikim, çapa, kırılma, kurutulma ve denkleme gibi konularda çiftçilere uygulamalı bilgiler verilmiştir. Buna tütünlere musallat olan hastalıkları ortadan kaldırmak amacıyla öğretilen bilgilerin de ilave edilmesiyle köylüler kaliteli ve verimli bir üretim sürecine girmiştir.

5. Tütünlerin denk haline getirilmesinden önce, bıçak, görmez ve yakmalık kısımlarını tasnife tabi tutan 2506 sayılı Kanunun hükümleri daha düzenli bir şekilde uygulanmıştır.

6. Tütün tarımı konusunda yetersiz bilgiye sahip olan Doğu ve Güneydoğu çevresindeki çiftçilerin aydınlatılmasına yönelik yapılan çalışmalar, uzmanlar tarafından titiz bir şekilde yerine getirilmiştir.⁶⁵

17.05.1930, s. 81; Ancak 1932 yılına gelindiğinde 1929 Dünya Ekonomik Krizinin etkisini göstermeye başladığı, Kütahya Milletvekili Sırrı Beyin TBMM kürsüsünden yaptığı şu açıklamalardan anlaşılmaktadır: Bir zamanlar Türk tütününü 300-400 kuruşa alıpta kullanan yerlerde bu gün karın doyuracak kadar ekme bulmak sorunu ortaya çıkmaktadır. O ekonomik şartlar içinde yer alan insanlar Türkiye tütününü 7-8 yıl önce olduğu gibi bu gün de kokulu ve baharlıdır diye yüksek fiyatlarla alıp kullanırlar mı? Bunu böyle düşünmezsek, bu renk körlüğü bizi hayal kırıklığına uğratabacaktır. Bu nedenle sanayi ülkelerindeki buhran ülkemizdekini aynı şekilde bulunmamakla birlikte, Türkiye kriz etkisi altında değildir demek doğru olmaz. Elbette tütün gibi ihracat mallarımız, alıcılarının ekonomik yönden zayıflıkları yüzünden değerini kaybedecektir. Bu durum Türkiye'nin, ekonomik kriz içerisinde bulunan birçok ülke arasında yerini sağlamlaştırmıştır. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 21.06.1932, s. 212-213.

63 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 27-28.

64 1701 Sayılı Tütün İhisarı Kanunu hakkında bilgi almak için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 3, C. 8, 21.06.1930, s. 814-826; Resmi Gazete, S. 1531, 28 Haziran 1930; Nadir Yurtoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950)", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C. 5, S. 17, Yıl: Ekim, 2018, s. 91-92; TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 50 Yılda Türk Sanayii, Mars Matbaası, Ankara, 1973, s. 54. 65 Tekel Genel Müdürlüğü, tütün eksperlerinin yetiştirilmesi için zaman zaman kurslar düzenlemiştir. Bu kurslara

7. Yürürlükte bulunan kanun kapsamında, tütün tarımı ile uğraşanlar denk yapma yöntemleri üzerinde de aydınlatılmış; köylerde işçi bulamayan üreticilere kasabalarda bu görevi yerine getirebilme izni verilmiştir.

8. Tütünün tarladan kalkmadan zimmete kaydedilmesi, kaçakçılığın önlenmesi bakımından gerekli görüldüğünden, tahrir çalışmalarının kısa sürede tamamlanması için yeni esaslar konup uygulanmaya başlanmıştır.

9. Türkiye’de tüketilen tömbekinin tedariki için her yıl dış ülkelere yüzbinlerce liralık döviz ödenmiştir. Bu nedenle yerli tömbeki tarımının geliştirilmesine yönelik yapılacak çalışmalarda tercih edilen Hadim ve Alanya yörelerinden, Hadim’de bir deneme tarlası kurulmuştur.

Atatürk Döneminde tütün ziraatının geliştirilmesi için gerçekleştirilen faaliyetlere ek olarak çeşitli toplantıların da tertip edildiği görülmektedir. Ülkenin yüksek menfaatlerini sarsan iskonto ve iskarta uygulamasındaki yolsuzluklara son verecek tedbirleri almak üzere çeşitli kuruluş temsilcilerinin katılımıyla Ankara’da 15 Nisan 1934’te Tütün Kongresi toplanmıştır.⁶⁶

Öte yandan 1928 yılında 43.035 ton olan üretim 31.024 ton artışla 1936 yılında 74.059 tona yükselmiştir.⁶⁷ Türkiye’de mevcut tütün cinsleri: yaprak sayısı, yükseklik, çiçek gibi dış özellik ve şekil itibarıyla tespit edilemediğinden ne gibi türlerin mevcut ve hangilerinin zayı olduğu tam bilinmemiştir. Yunan ve İtalyanların yaptığı gibi bunların bir monografisinin düzenlenip şekilleriyle belirlenip basılması icap etmiştir. Daha önce Uzman Mösyö Perrin tarafından İzmir, Düzce, Çilimli ve Samsun’un bir kısım fotoğraflar tespit edilirken, kalanların belirlenmesi ve renkli basımına ise ihtiyaç duyulmuştur. 1934’te tütün çevrelerinin küçük ölçekte bir haritası yapılmasına rağmen köylerin ayrı ve hangi vasıfta ürün yetiştirdiğini gösteren detaylı bir harita yapımına iki yıldır devam edilmiştir. Akdeniz, Ege ve Marmara çevreleri tamamlanırken, Karadeniz yöresinin bitirilip basılması kararlaştırılmıştır. Bu çalışmalar için 1934’te, bir önceki yılda olduğu gibi 37.500 liralık bir ödenek tahsis edilmiştir.⁶⁸

Ayrıca Gümrük ve Tekel Bakanlığınca hazırlanan *Tütün Eksperleri Nizamnamesi*, 30 Mart 1936 tarihinde Bakanlar Kurulunca yürürlüğe konulmuştur.⁶⁹

Tablo 1’de Atatürk Dönemi’nde tütün üretim çalışmaları gösterilmiştir.

ortaokulu tamamlamış, sabıka kaydı bulunmayan sağlıklı Türk gençleri katlabilmiştir. Konu ile ayrıntılı bilgi almak için Bk. Son Posta, 11 Ağustos 1930, No: 16, s. 7.

66 Tütün Kongresinin Başkanlığını yürüten Ekonomi Bakanı Celal Bayar’ın Başbakan İsmet Paşaya toplanma amaçlarıyla ilgili gönderdiği yazı ve Başbakan’ın da başarılar dilemesiyle ilgili temennisi için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 182-253-1, Tarih: 15.04.1934.

67 Mehmet Ali Kâğıtçı, “Kâğıt Artıkları-II”, İktisadi Yürüyüş, C. 2, S. 24, Yıl: 1, 1 Birinci Kanun 1940, s. 6.

68 TBMM, Zabıt Ceridesi, İnhisarlar İdaresi 1934 Senesi Bütçesi Hakkında 1/870 Numaralı Kanun Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 26.05.1934, Sıra No: 161, s. 5.

69 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 63-24-5, Tarih: 30.03.1936.

TABLO: 1. Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Tütün Üretimi (1923-1938)*

Yıllar	Üretim (Kg)	Verim (Dönüm-Kg)	Ekim Alanı (Dönüm)	Köy Sayısı	Çiftçi Sayısı	Her Bir Köye Düşen Ekim Alanı (Dönüm)	Her Bir Çiftçinin Ektiği Alan (Dönüm)	Her Bir Çiftçinin Üretimi (Kg)
1923	26.090.033	74	351.521	12.108	125.542	29.00	2.80	207.81
1924	51.869.959	80	644.021	13.321	175.962	48.35	3.66	294.77
1925	56.293.901	84	662.876	11.361	179.651	49.54	3.68	313.35
1926	54.319.118	77	700.888	9.288	169.266	75.44	4.14	320.89
1927	69.603.894	78	886.052	9.261	178.496	95.66	4.96	389.94
1928	43.034.745	64	662.100	4.661	110.782	142.05	5.97	388.46
1929	36.503.307	69	526.474	3.998	81.550	131.68	6.45	447.61
1930	47.210.890	66	708.559	5.083	99.704	139.29	7.00	473.51
1931	51.111.051	68	746.833	6.565	119.756	113.75	6.23	426.79
1932	18.040.212	64	279.745	3.034	48.875	92.20	5.80	369.10
1933	40.148.007	78	510.368	4.360	84.589	117.05	6.03	474.62
1934	35.678.127	79	447.006	4.148	86.522	107.80	5.20	412.36
1935	36.004.322	66	540.026	4.333	101.709	124.70	5.30	353.99
1936	74.059.311	87	840.083	5.356	132.357	158.30	6.40	559.54
1937	63.904.689	67	944.065	5.198	151.950	181.70	6.20	420.56
1938	53.162.003	63	840.000	4.734	132.163	177.40	6.30	444.90

*1934 yılından itibaren istatistik yıllıklarında hektar olarak verilen değerler tablo içerisindeki uyum için dönüme çevrilmiştir.

Kaynak: İGM, İstatistik Yıllığı 1930, Ankara, 1930, s. 177; İGM, İstatistik Yıllığı 1930-1931, Yayın No: 14, Ankara, 1931, 189; İGM, İstatistik Yıllığı 1931-1932, Yayın No: 21, Ankara, 1932, s. 197; İGM, İstatistik Yıllığı 1932-1933, Yayın No: 34, Ankara, 1933, s. 206; İGM, İstatistik Yıllığı 1934-1935, Ankara, 1935, s. 332; İGM, İstatistik Yıllığı 1935-1936, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 232; İGM, İstatistik Yıllığı 1936-1937, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 169; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938*, Yayın No: 129, Ankara, 1938, s. 73; İGM, İstatistik Yıllığı 1938-1939, Yayın No: 142, Ankara, 1939, s. 178; İGM, İstatistik Yıllığı 1939-1940, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 212; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990, Yayın No: 1472, Ankara, 1991, s. 127; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1995, Yayın No: 1883, Ankara, 1996, s. 106; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Yayın No: 2252, Ankara, 2001, s.190-191; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-2002, Yayın No: 2790, Ankara, 2003, s. 186-187; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2005, Yayın No: 3047, Ankara, 2006, s. 191-192; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2011, Yayın No: 3890, Ankara, 2012, s. 184-185; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2012, Yayın No: 4132, Ankara, 2013, s. 170-171; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2013, Yayın No: 4361, Ankara, 2014, s. 179-180.

Tablo 1'e göre, 1923 yılından 1938 yılına kadar olan süreçte Türkiye'de tütün üretimi, dönüm başına alınan verim, ekim alanı, köy ve çiftçi sayısı, her bir köye düşen ekim sahası ve her bir çiftçinin ektiği araziyle üretimi yıldan yıla istikrarsızlık göstermektedir.

Buna göre, 1923'te 26.090.033 kg olan üretim 27.071.970 kg artışla 1938'de 53.162.003 kg'a; 351.521 dönüm olan ekim alanı 488.479 dönüm artışla 1938'de 840.000 dönüme; 125.542 olan çiftçi sayısı 6.621 artışla 132.163'e; 29 dönüm olan her bir köye düşen ekim alanı 148.4 dönüm artışla 177.40 dönüme; 2.80 dönüm olan her bir çiftçinin ektiği alan 3.5 dönüm artışla 6.30 dönüme; 207.81 kg olan her bir çiftçinin üretimi 237.09 kg artışla 1938'de 444.90 kg'a çıkmıştır. Buna rağmen 74 kg olan dönüm başına alınan verim 63 kg'a; 12.108 olan ekimi yapılan köy sayısı 4.734'e düşmüştür.

1932 yılında 18.040.212 kg'la üretimde en düşük rakam elde edilirken bunu 35.678.127 kg ile 1934 yılı, 36.004.322 kg ile 1935 yılı, 40.148.007 kg ile 1933 yılı rekoltesi sırayla takip etmiştir. 1923 yılı dışında 1932, 1934, 1935 ve 1933 yıllarında tütün üretim rakamlarının diğer yıllara göre düşük görülmesi, 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkisini hâlâ sürdürüyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de tütün yetiştiriciliği Ege, Marmara, Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu olmak üzere dört bölgede gerçekleştirilmiştir.

1.4.1. Ege Çevresi Tütüncülüğü

Bu dönemde İzmir Tütünü adıyla bilinen Dünyaca ünlü, güzel kokulu, hafif ve kendine has bir içimi bulunan, mahsulün bölgede yetişmesi, çevre tütüncülüğünün ülkede birinci derecede rol oynamasını sağlamıştır. 1933 yılı ve sonrasında İzmir tütünlerinin daha iyi üretilerek denklenmesi, yabancı ülke müşterilerinin rağbetini artırmıştır.⁷⁰ Ege tütünlerinin nefasetini artıran özelliklerden biri de tohumların yıldan yıla daha da standart hale getirilmesidir. Tütünün geliştirilmesi ve kalkındırılmasına yardım edilmesi amacıyla 1936'da Akhisar'da bir deneme istasyonu açılmıştır.⁷¹ İstasyon, numune fidelikleri üzerinde faaliyetlerini yoğunlaştırıp başarı sağlamasının yanı sıra tütün tarımıyla uğraşanların talepleri doğrultusunda fide dağıtımını da gerçekleştirmiştir.⁷²

Tablo 2'de 1932 ile 1937 yılları arasında Ege çevresinde tütün üretimi, ekilen alan miktarı, ekici sayısı ve ortalama fiyatlar verilmiştir.

TABLO: 2. Ege Çevresi Tütün Üretimi (1932-1937)

Yıllar	Üretim (Kg)	Ekilen Alan (Hektar)	Ekici Sayısı	Ortalama Fiyat (Kırş)
1932	7.700.946	12.753	15.388	75
1933	18.183.881	22.158	22.538	32
1934	14.906.276	20.392	23.773	69
1935	15.890.691	28.499	31.391	76
1936	39.193.963	47.654	42.901	44
1937	41.758.753	57.938	60.019	55

Kaynak: *Türk Tütünü ve Tütüncülüğü*, s. 19.

70 25 Kasım 1934 tarihine kadar Ege çevresinde satılan tütün miktarı 11.500.000 kg'ı bulmuştur. Bunun 1.900.000 kg'ını Tekel İdaresi alırken, 1.000.000 kg'ı da üreticinin elinde kalmıştır. Aynı yılın ortalama tütün fiyatı 60 kuruş olduğuna göre, 12.500.000 kg toplam rekolte tutarının 7.500.000 liraya ulaşacağı öngörülmüştür. "Ege Mıntkasında Tütün Satışı", Türk Dili, 26 Kasım 1934, No: 4360, s. 1; Ege çevresinin 1936 yılı üretim ve satış rakamlarıyla ilgili bilgi almak için Bk. "Tütün Satışları", Ulusal Birlik, 2 Ocak 1937, No: 891, s. 2.

71 Yeni kabul edilen 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun, Akhisar tütüncülerini memnun etmiştir. Bu münasebetle mevcudu 500'ü bulan kooperatif üyeleri Tayyare sinemasında bir toplantı yaparak çalışmalarına başlamıştır. "Akhisar Tütüncülerinin Kararı", Tan, 24 Kasım 1935, No: 216-3519, s. 10.

72 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 14; Denizli'nin Tavas ilçesine bağlı Bahçeköy kırsal kesimine 26 Ağustos 1938 tarihinde yağın dolu nedeniyle 25 dekarlık tütün mahsulü tamamen zarar görmüştür. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/118-825-12, Tarih: 07.09.1938.

Tablo 2'ye göre, 1932 yılında 7.700.946 kg olan Ege çevresi tütün üretimi 34.057.807 kg artışla 1937'de 41.758.753 kg'a; 12.753 hektar olan ekim alanı 45.185 hektar artışla 1937'de 57.938 hektara; 15.388 olan ekici sayısı 44.631 artışla 1937'de 60.019'a yükselmiştir. Buna karşın 75 kuruş olan ortalama tütün fiyatı 1937'de 55 kuruşa düşmüştür.

Böylece 1932'den 1937 yılına tadar olan dönemde tütün üretiminde %442,25; ekim alanında %354,30 ve ekici sayısında %290,03 oranında artış sağlanırken ortalama fiyatlarda %26,6 oranında bir düşüş yaşanmıştır.

1936 ve 1937 yıllarında Ege çevresinin tütün üretim, ekim alanı ve ekici sayısında 1932, 1933, 1934 ve 1935 yıllarına göre belirgin artışlar meydana gelmesi, 1929 krizinin etkisini kaybetmeye başlaması olarak değerlendirilebilir.

1.4.2. Marmara Çevresi Tütüncülüğü

Ekim alanlarının genişliği ile iklim ve toprak şartlarının her tarafta aynı olmaması Marmara çevresine ait tütünlerin birçok türe ayrılması sonucunu ortaya koymuştur. Bu nedenle adı geçen yöre, orta randımanlı, dayanıklı ve ucuz mahsul yetiştirilebilen bir yer olarak bilinmektedir. Bölgede tütün tarımının gelişmesi satışının artırılmasıyla ilişkilendirilmiş, 1936'da 15 milyon kg'ı aşan üretimin tamamı müşteriye ulaşmıştır. Marmara çevresinde yetişen Trakya tütünleri, özellik ve fiyat bakımından Yunan ve Bulgar tütünleriyle rekabet edebilecek bir seviyede yer almıştır. Geçmişte Trakya tütünlerinin Mısır piyasalarına geniş ölçüde ihracatının yapılması, bölgenin kalkındırılması bakımından bu imkânın yeniden elde edilmesini zorunlu kılmıştır. Gönen⁷³, İnegöl ve Hendek tütünlerinin Alman ve Merkezi Avrupa fabrika harmanları için özellik ve maliyet bakımından uygun olması, adı geçen yerlere ihracatın yapılması sonucunu ortaya koymuştur. Bu nedenle Marmara çevresinde Kliring (takas) imkânlarının genişletilerek tütün satış rekoltesinin artırılması beklentisi içerisine girilmiştir.⁷⁴

Öte yandan Taşova dışındaki Karadeniz çevresinde üretim alanları engebeli ve dar, Ege Bölgesinde ise geniş olmasına rağmen bu bölgede işçi temini sıkıntısı içerisine girildiği görülmektedir. Buna karşın Marmara çevresi arazi ve nüfus bakımından tütün tarımına oldukça elverişli durumda yer almıştır. Ayrıca bu çevrede olumsuz hava şartları diğer bölgelere kıyasla tütünde kalite ve miktar düşüklüğüne yol açabilecek şekilde görülmediği gibi belirgin bir hastalığa da rastlanmamıştır. Buna ilave olarak karışık tohumların ıslahı konusunda yapılan faaliyetler ve tütün ekicilerinin bilgilerini artırıcı yönde gerçekleştirilen çalışmalar özellikle Bursa yöresinde ilerleme kaydedilmesini sağlamıştır.⁷⁵

1933 yılının Bursa tütünlerinin gelişimi bakımından bir dönüm noktası olduğu, Tekel İdaresinin Başeksperti Mustafa Kemal Taylan ve Cemal Mardin'in, Samsun Canik tohumlarından getirerek meraklı ekicilerden Şerif Ağa'ya deneme yaptırmasından anlaşılmaktadır. Kısa sürede yeni tohumların iyi neticeler vermesi, bu türün her yerde yayılması sonucunu ortaya koymuştur. İlerleyen süreçte ise Bursa çevresine gelen

73 Gönen üreticisinin 1934'te 10 kuruşa satıp zarar ettiği tütünün elden ele devredilmesiyle 35 kuruşa kadar çıktığı görülmektedir. Bu konu ile ilgili Bk. "Tütüncülük", Savaş, 13 Ocak 1935, No: 351, s. 2.

74 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 20.

75 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 20; 1929 yılında tütünün kozadan fazla para ettiğini gören Bursa çiftçileri dut ağaçlarının sökerek yerlerine tütün ekmişlerse de birkaç yıl sonra hata ettiklerini anlamışlardır. Celal Akyürek, "Başvekilimizin Direktifleri Karşısında Ziraî Seferberlik", İktisadi Yürüyüş, C. 5, S. 55, Yıl: 3, 18 Mart 1942, s. 11.

Başeksper Ali Saim Esen'in, üç yıl zarfında tüm tohumları değiştirerek Bursa Tütünü adı verilen tek tipi elde ettiği gözlemlenmektedir.⁷⁶

Tablo 3'te 1932-1937 yıllarında Marmara çevresinin yıllık tütün üretim miktarı, ekim alanı, ekici sayısı ve ortalama fiyatları gösterilmiştir.

TABLO: 3. Marmara Çevresi Tütün Üretimi (1932-1937)

Yıllar	Üretim (Kg)	Ekilen Alan (Hektar)	Ekici Sayısı	Ortalama Fiyat (Krş)
1932	3.684.153	3.910	11.815	40
1933	9.325.981	9.644	26.932	26
1934	7.444.496	7.879	22.879	34
1935	8.621.269	10.205	29.530	37
1936	15.727.193	14.835	37.886	31
1937	12.736.758	13.781	35.670	31

Kaynak: *Türk Tütünü ve Tütüncülüğü*, s. 21.

Tablo 3'e göre, 1932 yılında 3.684.153 kg olan Marmara çevresi üretimi 9.052.605 kg artışla 1937'de 12.736.758 kg'a; 3.910 hektar olan tütün ekim alanı 9.871 hektar artışla 1937'de 13.781 hektara; 11.815 olan ekici sayısı 23.855 artışla 35.670'a yükselmiştir. Buna karşın 40 kuruş olan tütün ortalama fiyatı 1937'de 31 kuruşa gerilemiştir.

Böylece 1932'den 1937 yılına tadar olan dönemde tütün üretiminde %245,71; ekim alanında %252,45 ve ekici sayısında %201,90 oranında artış sağlanırken, ortalama fiyatlarda %22,5 oranında bir düşüş yaşanmıştır.

1932, 1933, 1934 ve 1935 yıllarına göre 1936 ve 1937'de üretimin 15.727.193 kg, 12.736.758 kg; ekim alanının 14.835, 13.781 hektar; ekici sayısının da 37.886 ve 35.670'e ulaşması krizin etkilerini kaybetmeye başladığını ortaya koymaktadır.

1.4.3. Karadeniz Çevresi Tütüncülüğü

Atatürk Döneminde koku, renk ve verim bakımından kaliteli tütünlerin Karadeniz bölgesinde yetiştirildiği bilinmektedir.⁷⁷ Samsun-Bafra kokulu tütünlerini üreten ve temiz bir şekilde işleyip denklilikle satışa sunan bu çevrede, Trabzon havalisi de önemli bir gelişme kaydetmiştir. Bölgede Pulatana (Akçaabat) kazasının yıllık tütün geliri 700.000, Bafra kazasının ise 1.500.000 lira civarında olmuştur. Samsun, Bafra ve Taşova'dan, Almanya, İsveç, ABD ve merkezi Avrupa ülkelerine ihracat yapılırken, Trabzon ve Artvin de de önemli alıcı idareleri yer almıştır. Bilhassa tütün tüccarlarını bölgeye çekmek ve bunların faaliyetlerini sekteye uğratmamak için gerekli tedbirlere başvurulup ihracatın artırılması yönünde çaba sarf edilmiştir. Japon tütünleri kadar sigara randımanı yüksek

⁷⁶ Ekmel Azmi Selcen, "Bursa Tütünleri", *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, s. 61.

⁷⁷ Erol Zeytinoğlu, *Türkiye Ekonomisi*, Met/Er Matbaası, İstanbul, 1978, s. 168; FAO Türkiye Raporu, TC Ziraat Bankası Yayınları, Ankara, 1962, s. 49; Bafra'da 50 bin lira sermaye ile kurulmaya başlayan Bafra Tütüncüler Türk Anonim Şirketi bu sermayenin %10'unu İş Bankasına yatırarak sözleşmesini Bakanlar Kurulunun onaylaması için Ekonomi Bakanlığına göndermiştir. "Bafra'da Yeni Bir Tütün Şirketi Kuruluyor", *Yeni Asır*, 25 Aralık 1934, No: 8834, s. 3.

mahsul yetiştirmeye elverişli Trabzon'da, üretimi artırmak için yapılan teşvikler kısa sürede semeresini vermiştir. Benzer şekilde Samsun Gümüşhacıköy yöresinde yetiştirilen Basma cinsi tütünler de yüksek harmanlarda aranan bir ürün olduğu için, kilogramı 600 kuruşun üzerine çıkmıştır. Karadeniz çevresinin Taşova bölümündeki geniş arazide yetiştirilen tütünler ise rengi ve yanma kabiliyeti nedeniyle harmanlarda aranan önemli bir mahsul haline gelmiştir.⁷⁸

Tablo 4'te 1932 ile 1937 yılları arasında Karadeniz çevresinde tütün üretim, ekim alanı, üretici sayısı ve ortalama fiyatları gösterilmiştir.

TABLO: 4. Karadeniz Çevresi Tütün Üretimi (1932-1937)

Yıllar	Üretim (Kg)	Ekilen Alan (Hektar)	Ekici Sayısı	Ortalama Fiyat (Kırş)
1932	5.325.774	7.914	16.795	69
1933	11.416.179	14.164	31.076	50
1934	12.375.333	14.745	33.674	69
1935	10.339.345	13.759	34.515	67
1936	19.330.190	20.927	45.710	65
1937	15.511.595	20.828	47.754	65

Kaynak: Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 22.

Tablo 4'e göre, 1932 yılında 5.325.774 kg olan tütün üretimi 10.185.821 kg artışla 1937'de 15.511.595 kg'a; 7.914 hektar olan ekim alanı 12.914 hektar artışla 1937'de 20.828 hektara; 16.795 olan ekici sayısı 30.959 artışla 47.754 'a yükselmiştir. Buna rağmen 1932'de 69 kuruş olan ortalama tütün fiyatı 4 kuruş düşüşle 1937'de 65 kuruşa gerilemiştir.

Böylece 1932'den 1937 yılına tadar olan süreçte üretimde %191,25; ekim alanında %163,17 ve ekici sayısında %184,33 oranında artış sağlanırken tütün ortalama fiyatlarında %5,79 oranında bir düşüş yaşanmıştır.

Karadeniz çevresinin 1936 ve 1937 yılındaki 19.330.190 ve 15.511.595 kg olan üretiminin 1932, 1933, 1934 ve 1935 yılları rekoltesinden yüksek oluşu, 1929 Dünya Ekonomik Krizinin ilk dört yıldaki etkisini ortaya koymaktadır. Yine tablodaki rakamlara bakarak ekim alanı ve ekici sayısında da durumun farklı olmadığı görülmektedir.

1.4.4. Doğu ve Güney Anadolu Çevresi Tütüncülüğü

Diğer üretim çevrelerine göre tütün tarımı, Doğu ve Güney Anadolu'da, eski yöntemlerle yürütülmeye çalışılmıştır. Bölge halkı, yaprakları birer birer kırıp dizdikten sonra kurutulması

78 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 21-22; Çetin İsbaha, "Tütün ve Meraklı Macerası", Köy Postası, S. 43, Yıl: Aralık 1947, s. 19; 1934 yılı itibarıyla kalitesi ve yıllık 2.500.000 kg'lık rekoltesiyle Tokat Erbaa tütünlerinin ülke üretiminde önemli bir payı olduğu gözlemlenmektedir. Cevdet Baykal, "En Güzel Tütün Yetiştiren Yerimiz: Erbaa", Ulus, 28 Aralık 1934, No: 4824, s. 5; Üçüncü Umumi Müfettişlik tarafından Trabzon ve havalisi tütüncülüğüyle uğraşan çiftçilere biri ekim ve çapa dönemine düşen mayıs başından sonuna kadar, diğeri ağustosta olmak üzere iki defa da avans verilmesi hakkında tütüncülerin talebi, dönemin Başbakanı İnönü'ye yazı ile bildirilmiştir. Bu yazışmanın ayrıntıları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 70-463-26, Tarih: 01.05.1936.

gerekli tütün fidaniyle birlikte söküp kurumaya terk etmeyi ve sonradan işe yaramayan kısımlarını da ayırmaksızın hepsini bir çuvala koyarak satmayı adet edinmiştir. Bu nedenle yöre, az miktarda tütün yetiştiren bir çevre olmuştur. Son yıllarda bir kısım uzmanlar bölgede istihdam edilerek tohum ve ıslah çalışmalarına girişmiş, üreticiye tütünün nasıl kurutulup denkleneceği konusunda bilgiler vermiştir. Havalide, şark tütünlerinin ıslahında Tarım Bakanlığı tarafından açılan örnek tarlaların önemli rolü olmuştur. Hendek, Artvin ve Taşova'dan getirilip bölge üreticilerine dağıtılan tohumlardan iyi sonuçlar alınmış, kaçakçılığın önlenmesi için de kaliteli tütünlere uygun fiyatlar verilmeye başlanmıştır. Bu suretle ortalama 500.000 kg olan yıllık üretim artarak 2.500.000 kg'a ulaşmıştır. Ayrıca tütünün özellik ve değeri arttıkça kaçakçılık azalmış, üretimin tamamını depolama imkânı elde edilmiştir. Doğu ve Güneydoğu çevresi tütünlerinin ihracat için değeri, tohum ıslahıyla ilgili yapılan çalışmaların sonucuna bağlanmıştır. Bu dönemde Hasankeyf adıyla bilinen Gaziantep yöresi tütünleri Mısır'a ihraç edilmesine rağmen, Malatya, Diyarbakır, Bitlis yöresi ürünlerinin devletten başka alıcısı olmamıştır.⁷⁹

Bu arada, Muş'un Mutki ilçesi halkı için tütün tarımının önemli bir geçim vasıtası olarak görülmesi, 1701 sayılı Kanunun dokuzuncu maddesi uyarınca adı geçen yörede 19 Ağustos 1936 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında tütün ekimine izin verilmesine yol açmıştır.⁸⁰

Tablo 5'de 1932 ile 1937 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da tütünün üretim, yakmalık ve fire yüzdesi, ekim alanı, ekici sayısı ve ortalama fiyatları gösterilmiştir.

TABLO: 5. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Çevresi Tütün Üretimi (1932-1937)

Yıllar	Üretim (Kg)	Yakmalık ve Fire (%)	Ekilen Alan (Hektar)	Ekici Sayısı	Ortalama Fiyat (Krs)
1932	958.585	61.58	1.130	4.877	31
1933	716.830	43.14	935	4.043	32
1934	1.163.668	37.22	1.710	6.196	31
1935	1.498.425	17.75	1.463	6.273	23
1936	1.452.173	8.92	1.367	5.860	37
1937	2.229.966	10.42	1.919	8.507	38

Kaynak: *Türk Tütünü ve Tütüncülüğü*, s. 23.

Tablo 5'e göre, 1932 yılında 958.585 kg olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu çevresi tütün üretimi 1.271.381 kg artışla 1937'de 2.229.966 kg'a; 1.130 hektar olan aynı çevrenin

⁷⁹ Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 22-23; 1936 yılında Kahire de 15. si düzenlenen büyük ziraat ve sanayi sergisinde Türk tütünleri ile ilgili yapılan tanıtım çalışmaları için Bk. Feyza Kurnaz Şahin, "Türkiye'nin Orta Doğu'da Dış Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Çabaları; Tel Aviv, Şam, Kahire Sergi ve Panayırlarına Katılımı (1932-1936)", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 49, Ağustos 2020, s. 332; Tekel İdaresi, Mısır'da faaliyete geçireceği fabrikaya ait makineleri bu ülkeye göndermeyi kararlaştırmıştır. Makinaların monte edilmesi ve fabrikanın faaliyete geçmesiyle birlikte Türk sigaraları satışı başlayacaktır. "Türk Tütünleri Mısırda", Haber, 24 Aralık 1934, No: 956, s. 1; Türkiye'nin Kahire Elçiliğinden Türk Ofis Müdürlüğüne gelen bir mektupta; Kahire'de bir sigara fabrikası müdürünün, Türk tütününü hakkında inceleme yapmak üzere İstanbul ve İzmir'e geleceği bildirilmiştir. Bu kişi İzmir'den de önemli miktarda tütün almayı kararlaştırılmıştır. İzmir Postası, 5 Temmuz 1934, No: 3945, s. 4; 1701 sayılı Tütün İhbarı Kanuna bağlı I numaralı tütün ekimi yasak çevreler arasında bulunan Malatya merkez ilçesinde bu ekime izin verilmesi, Bakanlar Kurulunun 18 Şubat 1931 tarihli toplantısında kabul edilmiştir. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 18-11-12, Tarih:18.02.1931

⁸⁰ BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 67-70-1, Tarih:19.08.1936.

tütün ekim alanı 789 hektar artışla 1937'de 1.919 hektara; 4.877 olan ekici sayısı 3.630 artışla 8.507'ye ve 31 kuruş olan ortalama tütün fiyatı 7 kuruş artışla 1937'de 38 kuruşa yükselmiştir.

Böylece 1932'den 1937 yılına kadar olan dönemde tütün üretiminde %132,63; ekim alanında %69,82, ekici sayısında %74,43 ve tütün ortalama fiyatlarında %22,58 oranında bir artış sağlanmıştır. Buna karşın 1932'de %61.58 olan yakmalık ve fire tütün miktarı %51.16 düşüşle %10.42'ye gerilemiştir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu çevresinin 1.675.415 kg olan 1932, 1933 yılları toplam rekoltesinin 1934, 1935, 1936 ve 1937 döneminin 6.344.232 kg'ına göre oldukça düşük seyretmesi, bu çevrede ilk iki yılda 1929 Krizinin derinleştiğini ortaya koymaktadır.

1.5. Tütün Ticareti

Milli Mücadele yıllarında ülkenin düşman işgalinden kurtulması için topyekûn bir mücadeleye girilip savaş ekonomisinin yaşandığı süreçte, tütün ticaretini geliştirmek amacıyla çaba sarf edildiği, TBMM'de yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır. Çorum Milletvekili Dursun Bey, Ekonomi Bakanlığının 1921 yılı bütçe görüşmeleri esnasında söz alarak tütünün satış sorunlarıyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Dursun Bey'e göre: Memleketin çiftçiliğe ait kısımlarından biri de tütündür. Samsun ve Bafra'da yaşanan bu mahsulün buhranı nedeniyle tüccar iflâsın eşliğine gelmiş, ihracat imkânı kalmamıştır. Buna karşın ülke içerisindeki Reji İdaresi, tütünün fiyatını artırdıkça artırmıştır. Bu nedenle bu ürünün islahı ve ihracatı hakkında Tarım Bakanı ne gibi çalışmalar yapmaktadır?⁸¹

Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanıp düşmanın Anadolu'dan atılması ve Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte ülke tütüncülüğüne verilen önem daha da artmıştır. 1923 yılından itibaren tütün işleme ve ticaret merkezi haline gelen İstanbul'un, Boğaziçi sahillerindeki yalı, konak ve binalarının kullanılma ihtiyacı, 20 binden fazla işçinin depolarda çalışma imkânı elde etme sonucunu ortaya koymuştur. Ancak bu mekânların sonradan harap hale gelmesi nedeniyle yıktırılarak faaliyetlerinin sonlandırılması, çalışan işçi sayısının 7.000'e kadar gerilemesine yol açmıştır.⁸²

81 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, 156. Birleşim, 24.02.1921, s. 406; Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit Beyin 1920 yılı bütçe görüşmeleri esnasında Devlete ait birtakım tütünlerin mevcut bulunduğu ve bütçeye yazılmadığı ile ilgili sözlerine karşı Maliye Bakanı Ferit Beyin verdiği cevabın ayrıntıları için Bk. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, 142. Birleşim, 01.02.1921, s. 43; İzmit Milletvekili Abdullah Bey, Düzce tütünlerinin Tekâlif-i Milliye adına alınıp alınmadığını Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey'e sormuştur. Hasan Fehmi Bey'de; tütünler üzerindeki yüzde on beş tahsilatının bazı yerlerde devam ettiğini, bunun da sonraki mahsuller dışında tüccar ve çiftçi adına Tekâlif-i Milliye emri verildiği yılda gerçekleşen tütünleri kapsadığını belirtmiştir. O yıl Tekâlif-i Milliye'ye tâbi tutulup da henüz işlemi tamamlanıp, teslim alınmamış tütünlerin bu kanun çıkıncaya kadar tahsiliyle birlikte, bitmeyenlerin de aynı şekilde tahsili zaruretinin bulunduğunu ileri sürmüştür. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 28, 9. Birleşim, 22.03.1923, s. 129.

82 Nurettin Esat Ulusoy, "Tütün Ambarları İhtiyacı", Türk Tütünü, C. 9, S. 190, Yıl: 1 Nisan 1947, s. 3; Tütünlerin depo sorunu Ekonomi Bakanlığının 1932 yılı bütçe görüşmeleri esnasında İstanbul Milletvekili Hamdi Bey tarafından da şöyle dile getirilmiştir: İzmir'de 4-5 yıl önce tütün depo ve mağazalarında 120.000 Türk işçisi altı ay süre ile çalışmakta idi. Bu miktar bu gün üç aylık süreçte 6-7 bine inmiştir. Bunun nedeni: bizden tütün alan meselâ Di Amerikan ve Oliston gibi büyük şirketler tütünlerini balya halinde Triyeste, Kavala ve Selanik'e sevk ederek işletmiştir. İtalyan Hükümeti Triyeste, Yunan Hükümeti de Kavala ve Selanik'te tütün işlemek için depolar yaparak kira ve vergi dışında adı geçen şirketlere vermiştir. Kira ve vergiler işçi birlikleri yevmiyelerinden kesilen bir miktar ücretle Hükümete ödenmektedir. Bu duruma bizim işçilerimiz de çoktan razıdır. Memlekete yabancı

Tütünün ÷lke ekonomisinde edindiği yer Hükümet programlarında da gündeme getirilmiştir. Başbakan Ali Fethi Okyar'ın 27 Kasım 1924'te TBMM'de açıkladığı II. Hükümet Programına göre: Ülkenin iç ve dış borçları düzenli bir biçimde ödenecektir. Gerek bu suretle gerekse alınan diğer tedbirlerle malî saygınlık yüksek seviyeye çıkarılmaya çalışılacaktır. Rejinin kaldırılması bir olupbittiye baktığından 1925 yılının şubat ayı sonunda bu yapılanmanın işlemlerine son verilecektir. Malî yılın bitiminden önce tütün sorunu, üretim ve ekonomiyle Devletin menfaatlerini uzlaştıracak şekilde halledilmeye çalışılacaktır.⁸³

Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Bey, Başbakan Ali Fethi Okyar'ın 27 Kasım 1924'te TBMM'de okuduğu II. Hükümet Programına verdiği cevapta tütün ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: Bu mahsulün sorunu milletin üretim ve ekonomisi ile ilgilidir diyorlar. Burada durup bir milletvekili olarak söylüyorum ki; muhterem Fethi Beyefendi ve arkadaşları, tütün meselesini öncelikle, üreticilerin menfaatini göz önüne getirerek halledeceğiz ve hallettikten sonra da diyeceğiz ki, evet bunun tüketimine bir vergi koyalım. Arkadaşların birçokları da ümit ediyorum ki buna inanmakta ve benimle beraberdir. Ülkenin yararını ararken, üretici faaliyetlerinin sınırlandırılmasından da daima kaçınalım.⁸⁴

Bu arada Ekonomi Bakanı Mustafa Rahmi Bey tarım sanayisinin geliştirilmesi bakımından tütüncülüğe önem verilmesi gerektiğini, Bakanlığının 1928 yılı bütçe görüşmeleri esnasında TBMM kürsüsünden şöyle dile getirmiştir: Türkiye'de üzerinde durulması gereken konulardan biri de tütün, pamuk, afyon ve kendir gibi tarım sanayisine elverişli maddelerin artırılmasıdır. Tütüncülük, eskiden beri elde ettiği namını korumakla kalmamış, daha ileriye taşınacak bir düzeye gelmiştir. Batı Trakya'dan gelen çiftçiler ülkenin çeşitli çevrelerinde daha fazla ve bilinçli halde tütün yetiştirmeye çalıştığından, bu ürünle ilgili, tohum, fide, toprağı hazırlama ve işleme gibi çeşitli konularda deneyim ve bilgi sahibi olunması gerektiği bilincine ulaşılmıştır. Buna rağmen bazı kafalarda tütüncülük ölmüştür ve bu ölüm tabiidir. Öyle uygun olmayan mahallerde tütünün para etmemesi de onun fenalığındandır. İyi bir tütün hiçbir zaman köylülerin elinde kalmaz. Onun mutlak müşterisi vardır. Nitekim Amerikalılar eskiye göre Türkiye'den daha fazla tütün almaya başlamıştır. Eğer Samsun ve İzmir havalisiyle Marmara havzasının bazı kısımlarında kaliteli tohum ve

sermayesi gelmesi ve birçok vatandaşımızın geçimini ve ekonominin gelişmesini temin için İzmir, İstanbul ve Samsun gibi yerlerde bu gibi depolar yapıtılamaz mı? Bu soruya Ekonomi Bakanı Mustafa Şeref Bey şöyle cevap vermiştir: Hamdi Bey, tütün depolarının bizim memleketimizde niçin yapılmadığından bahsederek, İzmir'de vaktiyle mevcut yirmi bin işçinin bu gün altı bine indiğini ve bunun da Yunanistan'ın gösterdiği kolaylıktan ileri geldiğini söyledi. Biz de aynı kolaylığı yapıyoruz ve hatta son aylarda Triyeste'de tesis edilen bir kumpanya, işletme tesislerini İzmir ve Samsuna nakletmiştir. Biz bu hususta her türlü kolaylığı sağladığımız gibi bundan böyle de sağlamaya da devam edeceğiz. Yeter ki müracaat olsun. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 69. Birleşim, 23.06.1932, s. 277, 280.

83 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 10, 13. Birleşim, 27.11.1924, s. 398; İsmail Arar, Hükümet Programları 1920-1965, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 41; Gerçekten de Reji Şirketinin imtiyaz sözleşmesinin feshedilmesi ve akabinde 558 Sayılı Kanun'un kabul edilmesiyle 1925 yılı Mart ayı başlarından itibaren tütünde Hükümet Tekeli tesis edilmiştir. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 26.02.1925, s. 69; Resmi Gazete, S. 86, 2 Mart 1925; Adnan Taşpınar, "Tütün İşlerimiz", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 5; Ekrem Üzümeri, "Tekel", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, 1954, s. 89.

84 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 10, 13. Birleşim, 27.11.1924, s. 403; Denizli Milletvekili Doktor Kâzım Bey, TBMM'de Maliye Bakanlığına, ruhsatsız tütün ekenlerden tahsil edilen para cezaları ile ilgili bir soru sormuş, Bakan Hasan Bey'de konu ile ilgili Genel Müdürlükten bilgi aldığında bu soruya cevap vereceğini söylemiştir. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 18, 102. Birleşim, 14.04.1925, s. 3-4.

tıtız çalışma ile tütün yetiştirilmeye devam edilirse, her yıl 50-60 milyon kg mahsul kolayca ve iyi bir fiyatla elden çıkarılabilecektir.⁸⁵

Atatürk Döneminde tütünün ticareti kadar muhafazasına da önem verildiğinden ambar ve depo çalışmaları yürütülmüştür. Ödemiş'te yapılacak tütün ambarları için dış ülkelerden temin edilecek 25.000 liralık yabancı malzemenin kambiyo kararından ayrı olarak satın alınmasına izin verilmesi, 27 Temmuz 1930 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir.⁸⁶

Tütün ambarlarının inşa hazırlıklarının yapıldığı sıralarda ortaya çıkan 1929 Dünya Ekonomik Krizinin satışları olumsuz etkilemesi, TBMM gündemine taşınmıştır. İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey, fiyatların düşüklüğü ve köylülerin durumu ile ilgili Meclis Başkanlığına verdiği dilekçede şöyle demiştir: Üreticilerin ekonomik durumları tahammül edilemeyecek bir dereceye geldiği malûmdur. İzmir, Aydın ve Manisa havalisinde tütünün okkasının on kuruşa satıldığı haberleri doğru mudur? Bu hal karşısında ne gibi tedbirler düşünülüğünü Maliye ve Ekonomi Bakanlıklarından sorar, bilgi verilmesini rica ederim.⁸⁷

Ekonomi Bakanı Mustafa Şeref Beyin bu sorulara verdiği cevaba göre, 1929 yılında İzmir havalisinin ortalama tütün fiyatları 40-200 kuruş, Manisa'nın 60-180 kuruş ve Muğla çevresinin ise 60-200 kuruş arasındadır. 1930 yılı ortalama fiyatları: İzmir havalisinde 90-180, Manisa'da 110-220, Muğla ve çevresinde 130-215 kuruştur. 1931 yılına gelindiğinde ortalama fiyatlar İzmir'de 40-130, Manisa'da 40-135, Muğla'da 50-135 kuruş arasında seyretmiş, tütünlerin değer kaybedişinde ülkenin iç ve dış ekonomik şartları etkili olmuştur. Sözlerinin devamında Mustafa Şeref Bey şöyle demiştir: *"Onları izaha girmeden evvel bir noktayı arz edeyim ki asıl Mahmut Esat Beyefendi on kuruşa tütün satılmaktadır diyorlar. Bu da doğrudur. Fakat bu satılan tütün, diğer tütünlerin iskartasıdır. İhraç edilmek üzere mevcut kumpanyalar tarafından alınmış tütünlerden iskartaya çıkarılanların dengi 4-6 liraya kadar satılmaktadır ki bir denk 40-45 okka olduğuna nazaran 10-15 kuruş arasında satılıyor demektir."*⁸⁸

Ekonomi Bakanının ardından söz alan Maliye Bakanı Mustafa Abdülhalik Bey ise İzmir çevresinde 1931 yılında 40 kuruşun altında tütün almadıklarını ileri sürmüştür.⁸⁹

Bu dönemde tütün ticaretinin geliştirilmesine yönelik üretici ve tüccarlara idari yönden şu kolaylıklar sağlanmıştır:⁹⁰

1. Üreticilere, mahsullerini çeşitli mâlî kurumlara emanet bırakma ve kredi kullanma imkânı tanınmıştır.

85 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 3, Toplantı: 1, C. 3, 65. Birleşim, 24.04.1928, s. 246.

86 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 13-52-10, Tarih: 24.07.1930.

87 BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 8-48-16, Tarih: 09.12.1931.

88 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 5, 12. Birleşim, 10.12.1931, s. 29; Üreticilerden alınan tütünlerden belirli bir kısmının tüccar tarafından hile ile iskartaya çıkarılıp, malın satış bedelinin düşürülmesi, köylünün belini bükerek onu mağdur etmiştir. Bu konu ile ilgili bilgi almak için Bk. İsmail Hüsrev Tokin, Türkiye'de Köy İktisadiyatı, Haz. Korkut Boratav, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1990, s. 149-150.

89 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 5, 12. Birleşim, 10.12.1931, s. 30.

90 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 35-36; Aslen Selanikli olan ve Alman vatandaşlığına geçen tütün tüccarlarından Emin Kazım Beyin tekrar Türk vatandaşlığına alınması yönündeki talebi, 1312 sayılı Kanununun 14. maddesi uyarınca, 3 Nisan 1932 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 27-23-12, Tarih: 03.04.1932; 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun 14. maddesi için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 3, C. 6, 28.05.1928, s. 331; Resmi Gazete, S. 904, 4 Haziran 1928.

2. Tüccara, dış ülkelere sevk ettiği mahsulün Türk ürünü olduğunu gösteren belge verilmek suretiyle yabancı piyasalarda müşteri bulmasına yardım edilmiştir.

3. Bazı yabancı rejilerin ülkeden satın alacakları ürünler için açtıkları ihalelere iştirak eden tüccarlara, mevcut mahsullerin mahal ve miktarı hakkında onaylı belge verilmek suretiyle Türk tütünlerinin dış ülkelerde ticari bakımdan sürümünün artırılmasına çalışılmıştır.

4. Çiftçinin yanı sıra tüccara da alım ve transfer işlemlerinde azami kolaylıklar sağlanmıştır.

5. Çeşitli çevrelerden satın aldığı tütünü İstanbul'dan ihraç edecek tüccara gerekli durumlarda başka bir tüccarın deposunu kullanma izni verilmiştir.

Bunlara ilave olarak piyasayı kontrol etmek amacıyla tedbirler alındığı gibi üreticiyi zarara sokan köy satışlarından kaçınılıp alıcının ambarlarda malı görenek fiyat vermesi şeklinde bir alışverişin gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca tütünün iyi yetiştirilmesi ve üreticinin kalkındırılarak tefecilerin eline düşmesine önlemek amacıyla 1932 ile 1938 yılları arasında 3.438.089 liralık faizsiz avans verilmiştir. Yine çiftçilerin denk yapması için gerekli malzemeler temiz ve fenni biçimde hazırlanıp dağıtılmıştır.⁹¹

Öte yandan Gümrük ve Tekel Bakanlığında yazılan 12 Nisan 1932 tarih ve 1307/38 Numaralı Tezkereye göre, yaprak tütünlerinin önemli bir takas konusu olacağı göz önüne getirilerek yapılan incelemelerde, elde ihracat partisi halinde üç dört milyon kg civarında mahsul yer almaktadır. Bu mahsuller müşterinin arzusuna göre hazırlanabileceği, ancak önceki yıllarda satın alınanların yapılan masraflar nedeniyle maliyetinin artması ve alıcısının da olmaması bunların düşük piyasa koşullarına göre satılmasını zorunlu kılmıştır. Aksi halde tütünlerin ya elde kalarak ileride daha büyük farkla satılması; ya da hiç satılmayarak çürüyüp mahvolma ihtimali görülmektedir. Bu nedenle piyasayı günü gününe takip edip ona göre tedbir alması gereken Tütün Tekeli İdaresinin bu durumu hesaba katarak satış işleminin gerçekleştirilmesine izin verilmesi konusunda bir karara varması teklif edilmiştir. Maliye Bakanlığında yazılan görüşte ise tütünlerin satış fiyatından indirimle gidilerek gerçekleştirilecek ihracatın, devlet menfaatine uygun bulunduğu ve teklifin kabul edileceği bildirilmiştir. Bakanlar Kurulu da 1 Mayıs 1932 tarihli toplantısında yapılacak satışı onaylamıştır.⁹²

Tütünün işleme ve bakım çalışmalarını rasyonel hale getirmek için gerçekleştirilen uygulamalar ise şöyledir:⁹³

1. İşlenmiş denkleleri ihtiva eden tütünlerin tamamen aynı tür olmak suretiyle standardizasyonu sağlanmıştır.

2. Denklelerin işleme tarzlarına göre belirli bir ağırlıkta yapılması temin edilmiştir.

3. İşlemede harman bakımından önemli olan tür ve içim nitelikleri göz önüne getirilerek denk içerisindeki tütünlerin tekdüzeliği sağlanmıştır.

91 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 36-37.

92 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 28-35-12, Tarih: 01.05.1932.

93 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 37-39.

4. Uzman işçi yetiştirilmesine özen gösterilmiştir.

5. Yerde oturur durumda faaliyette bulunan işçilerin 1935-1936 yıllarından itibaren tütün işleme evlerinde masalarda çalışmaya başlaması, işleri daha rasyonel hale getirmiştir.⁹⁴

6. Gündoğdu, Uzunköprü, Kırklareli, Gönen, Balıkesir, Akhisar, Ödemiş, Urla, Tire, Milas ve Üsküdar Şemsipaşa gibi önemli merkezlerde modern birer bakım evi hizmete sokulmuş, Malatya ile Pulatana'da (Akçaabat) ise bakım evi çalışmaları sürdürülmüştür. Ayrıca Hopa, Gümüşhacıköy, Gerze, Hendek, Düzce, Bursa, İnegöl, Bandırma, İzmir, Kuruçeşme ve Adıyaman'da da birer işleme ve bakımevinin faaliyete geçirilmesi yolunda plan ve projeler hazırlanmıştır. Buna ilaveten 17 merkezde 9.910.000 kg kapasitede depo faaliyete geçirilmiş, 21 yerde ise 12.300.000 kg hacminde depo inşa çalışmalarına devam edilmiştir.

Tekel İdaresinin, mahallinde yetişen yaprak tütünleri düzgün bir şekilde muhafaza altına almak için bu depo ve ambarlarda topladığı bilinmektedir.⁹⁵ Ancak kuruma ait ambarların yetersizliği yüzünden her yıl ortalama 250.000 liralık bir masrafla muhtelif yerlerde binalar kiralanmıştır. Bu binaların çoğunun depo tarzında yapılamaması ve depo durumundakilerinin de gerekli donanıma sahip bulunamaması, tütünlerin fire vermesinin yanı sıra özelliklerini kaybedip haşere ve hastalıkların yayılmasına yol açmıştır. Tekel İdaresinin, üreticilerin emanet tütünlerini 1701 sayılı Kanun gereğince korumak zorunda olması, ülkenin çeşitli yörelerinde modern ve donanımlı 96 adet depo ve ambarın yapılmasını gerekli kılmıştır. Devlet ve üreticiye ait ürünleri ihtiva edecek, bu ambarların tahmini bedeli 5.844.019 lira ve kapasitesi de 27.915.250 kg olarak tespit edilmiştir. 3.752.125 lira masrafla inşa edilecek 19.330.500 kg kapasiteye sahip 29 ambarın iki yıl içerisinde; 525.436 lira tutara ve 2.319.000 kg'lık hacme sahip 17 depo ve ambarın üç yıl içerisinde; 1.566.458 liralık harcama ve 6.265.750 kg'lık kapasiteye sahip 50 depo ve ambarın ise beş yıl içerisinde tamamlanması kararlaştırılmıştır. Ambarların inşası için temin edilecek kredinin 15 yıla kadar taksitle ödenmesi planlanmış, ihalenin de bir veya birden fazla yüklenici firmaya verilmesi tasarlanmıştır. İşte bu şartlar altında İnhisarlar İdaresince *Muhtelif Yerlerde Yapıtırlacak Ambar ve Depo Binaları Hakkındaki I/654 Numaralı Kanun Tasarısı* hazırlanmıştır.⁹⁶

Bu arada Avusturya Rejisinin satın alacağı tütün için Ekonomi Bakanlığı ile Viyana'da bulunan "Austria Einkaufsorganisation der Österreichische Tabakregie im Orient G.m.b.H" kurumu arasında tespit edilen sözleşmenin onaylanması, Bakanlar Kurulunun 21 Kasım 1932 tarihli toplantısında kabul edilmiştir.⁹⁷

Adı geçen reji tarafından Türkiye'den satın alınan tütünlerin yine Avusturya'ya ihracını temin ve eski satış durumunu korumak amacıyla Viyana'daki "Austria Einkaufsorganisation der Österreichische Tabakregie im Orient G.m.b.H" müessesesiyle 17 Kasım 1932 tarihinde

94 Tütünün işleme ve ihrac zamanlarında İstanbul'un muhtelif semlerindeki mağazalarda çalışan 40 bin civarında işçi, diğer aylarda 9 bine düşmüştür. Son Telgraf, 23 Aralık 1937, No: 287, s. 3.

95 Tekel Genel Müdürlüğü hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. Ekrem Üzümeri, "Tekel Umum Müdürlüğü", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, 1954, s. 99-106.

96 TBMM, Zabıt Ceridesi, İnhisarlar İdaresince Muhtelif Yerlerde Yapıtırlacak Ambar ve Depo Binaları Hakkında I/654 Numaralı Kanun Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 20.05.1933, s. 1. 97 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 32-72-2, Tarih: 21.11.1932.

imzalanmış olan Kliring sözleşmesine ek halde hazırlanan proje, Bakanlar Kurulu'nun 5 Kasım 1933 tarihli toplantısında incelenerek onaylanmıştır.⁹⁸

Bu gelişmenin yanı sıra aynı rejimin Türkiye'den tütün alması imkânlarını genişletmek amacıyla "Austria Einkaufsorganisation Der Österreichische Tabakregie im Orient G.m.b.H." kurumuyla hazırlanan ve Ekonomi Bakanlığının 20 Mart 1934 tarih ve 1195/12 sayılı tezkeresiyle gönderilen sözleşme projesi, 22 Mart 1934'te Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.⁹⁹

Atatürk Döneminde uluslararası piyasalarda değerli bir ticaret malı olan tütününün satışı, genel ihracata oranla ortalama %25 civarında seyretmesi, bu mahsulün Türkiye için ne kadar önemli bir gelir kaynağı haline geldiğini ortaya koymuştur. Ancak 1933 ile 1937 yılları arasında ihracatın değişken bir durum arz ettiği görülmektedir. 1929 yılında baş gösteren Dünya Ekonomik Krizinin 1933'te tütün piyasa ve rekoltesine etkisi altına alması, 1934'te ihracatın hissedilir derecede gerilemesine yol açmıştır. 1935'den sonra başlayan yükselme 1936'da da devam etmiştir. 1937 yılına gelindiğinde ise dış satışın 39 milyon kilogramı aşacağı tahmin edilmiştir. Türk tütünlerinin ABD, Almanya, Çekoslovakya, Avusturya, Polonya, İsveç, Macaristan, İtalya, Fransa, Romanya ve Hollanda gibi ülkelere yapılan ihracatında, Amerikalılar yılda ortalama 18, Almanlar ise 15 milyon kg ile başta yer almıştır.¹⁰⁰

1934 ile 1936 yılları arasında Almanya, Fransa, İtalya, Çekoslovakya gibi ülkelerde, ihtiyacı iç üretimden karşılamak ve tütünü himaye etmek amacıyla yerli tarıma önem verilmeye başlanmıştır. Ancak mahsullerin kalitece düşük olmasına rağmen, harmanlarda dörtte üç oranında kullanılması, Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilemiştir.¹⁰¹

Dünya Ekonomik Krizi nedeniyle tütün ticaretinin Avrupa'da da sıkıntılı bir hale gelmesi, Hollanda, İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkelerde küçük sermayelerin birleşerek ortak hareket etmesini zorunlu kılmıştır. Bu dönemde büyük ve modern teşkilatlı kurumlar krize direnirken, küçük sermayeli ve teknik şartları geri teşekküllerin ortadan kaybolduğu görülmektedir. Birlikler, karşılaştıkları ağır şartları atlatabilmek için pratik deneyimlerle ticareti basitleştirip, ucuzlaştırarak her keseye uygun hale getirmeye çalışmıştır. Neticede pazarlara alıcı bulabilmek amacıyla standart tipli ucuz malları piyasaya süren kuruluşlar ayakta kalabilmiştir. Buna Rus tütüncülüğüyle şöyle örnek verilebilir:¹⁰²

1. Ruslar öncelikle ilk tip olarak Türk tütününü satın alıp Avrupa piyasalarına uygun mahalli ve asil tipler haline getirmiştir.

98 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 40-79-4, Tarih: 05.11.1933.

99 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 43-17-2, Tarih: 22.03.1934.

100 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 10-11; Çekoslovakya rejisi İzmir'de beş tütün firmasından 101 ile 127 kuruş arasında değişen fiyatlarda 200.000 kg tütün satın almıştır. Aynı rejii Türkiye'nin değişik çevrelerinden 1.069.000 kg tütün alımı daha gerçekleştirmiştir. "Çekler Tütün Aldı", Halkın Sesi, 2 Ocak 1935, No: 2362, s. 4; "Çekoslovaklar Tütün Aldılar", Milliyet, 6 Ocak 1935, No: 3202, s. 3; 1923'den itibaren normal ve artan bir düzeyde seyreden tütün ihracatı 1929 yılına gelindiğinde Dünya Ekonomik Krizinin etkisiyle düşüşe geçmiştir. "Cihan Piyasasında Türk Tütünü", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 16.

101 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 14; 17 Aralık 1934 tarihi itibariyle Muğla tütünlerinin tamamına yakını satılmış, iskarta olanları da 20 kuruştan piyasaya sürülmüştür. Yeniöl, 17 Aralık 1934, No: 1992, s. 3.

102 Orhan Köseraif, Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1938, s. 142-143.

2. Tütünler tek bir şekilde işlenerek maliyet düşürülmüştür. Bu iki durum ürünlerin aynı zamanda harmanlardaki yerini sabit kılarak ticari tedbirlerin de alınmasını zaruri hale getirmiştir.

3. Ruslar, Avrupa piyasalarına istenilen miktar ve kalitede tütün sürmesinin yanı sıra, bilhassa Anvers, Hollanda gibi ülkelerde önemli stoklar teşkil etmiştir.

Bu dönemde Türk tütünlerinin belirli bir kalıp dışında işlenip lüks ihracat maddesi olarak görülmesi, yüksek fiyatlarla alıcıya ulaştırılmasına yol açmıştır. Ancak aynı dönemde lüks sigara ve tütünlere rağbet edilmemesi, bunların kendi sınıfının altında ihracata maruz kalmasına neden olmuştur. Türk tütünlerinin dış piyasalara sürülmesinde programlı ve yüksek sermayeli bir ihracat kuruluşunun bulunmayışı, malların pazarlara temsil edilebilir bir durumda sunulamaması sonucunu ortaya koymuştur. Ürünlerin yüksek vasıflarını bilen birkaç tekel ve güçlü firmadan oluşan alıcılar, bunları harmanlarına katmayı ihmal etmemişlerdir. Böylece Türk tütünleri yerini, Türk Tipi diye de bilinen ve daha düşük fiyatlarla satılan Yunan, Bulgar, Macar ve Rus tütünlerine bırakmış, Dünyaca tanınan bu marka, ucuz ve her keseye uygun mallar yüzünden sürümünü kaybetmiştir.¹⁰³

Öte yandan tütünlerin sürümünü artırmak ve ihracatını geliştirmek amacıyla alınması gereken tedbirler şöyle tespit edilmiştir:¹⁰⁴

1. Türk tütünlerini çeşitli ülkelerde belirli bir marka altında tanıtarak taklitlerinden ayırt edilmesini sağlamak,
2. Ucuz ve kaliteli sigara çıkarmak,
3. Standart bir şeklin kabul ve uygulaması temin edilerek maliyet fiyatlarını düşürmek,
4. Tütünün üretim ve ticaretinde ayırt edici niteliği bulunmayan türlerine yüksek bir değer kazandırmak,
5. Korsan ve rakip tütünlerle güçlü bir mücadeleye girişmek,
6. Tütün ve mamullerine ilgi gösterenlere kolaylık sağlayıp taleplerini yerine getirmek,
7. Ülkenin yetiştirdiği orijinal tip ve kaliteli ürünlerin her yıl dış piyasalarda bulundurulmasını temin etmek,
8. Bunu gerçekleştirebilmek amacıyla fen memurlarından müteşekkil bir *ihracatı artırma komisyonu* teşkil edilerek belli bir program dâhilinde çalışmasını sağlamak,
9. Tütün harmanlarının nasıl ıslah edileceğini tespit etmek amacıyla büyük işletme sahiplerine numuneler göndermek,
10. Gerekli durumlarda bir *Tütün İhracat Ortaklığı* tesis edilerek bu ortaklığa tüccar ve fabrikatörleri dâhil etmek,

103 Köseraif, a.g.e., s. 144-145.

104 Köseraif, a.g.e., s. 145-146.

11. Avrupa piyasalarını yakından takip ederek Türk tütüncülüğüne bir yön vermek.

Atatürk Döneminde Dünyada yaşanan ekonomik krizin Türkiye’de yıkıcı boyutlara ulaşması, 1931’de tütünlerin arabalarla yok pahasına satılmasına neden olmuştur. 1932 yılı ekimi azaldığından üretim 18 milyon kg’a kadar gerilemiştir. Aynı yılda depolarda 1931 yılı mahsulünün de yer aldığı tütünler iyi fiyatlarda alıcıya ulaştırılmıştır. Bu gelişmenin çiftçileri bir miktar toparlaması, 1933’te üretimin 40 milyon kg’a çıkmasına yol açmıştır. Kuraklık nedeniyle 35 milyon kg olan 1934 yılı mahsulü ihtiyacı karşılayamadığı için yüksek fiyatlarla alıcıya ulaşmıştır. Bu yıldan sonra ekonomik krizin etkilerini yavaş yavaş kaybedip ekim alanlarının artması ve üreticilerin gördüğü himaye ve talep yükselişlerine rağmen, havaların kurak gitmesi, üretimin yine 35 milyon kg’da kalmasını sağlamıştır. 1936 yılına gelindiğinde bir kat artarak 74 milyon kg’a ulaşan tütün rekoltesinin tamamen müşteriye ulaştığı gözlemlenmektedir.¹⁰⁵

Krizin etkilerini sürdürdüğü yıllarda fiyatlarda da değişiklik yaşanmıştır. 1932-1933 sezonunda 33.06 kuruş olan tütün 1933-1934’te 28.75 kuruş; 1934-1935’te 42.92 kuruş; 1935-1936’da 53.56 kuruş; 1936-1937’de 52.77 kuruş ve 10 Ekim 1938 tarihine kadar devam eden 1937-1938 sezonunda ise 51 kuruş düzeylerinde yer almıştır.¹⁰⁶

Bu dönemde yerli firmaların yanı sıra Di Amerikan Ekspor Tobako, Geri ve Gilen ile Almanlar adına faaliyette bulunan Herman İspirer kumpanyaları ve Felemenk Şirketi, Ege çevresinden tütün alımına gitmiştir. Her yıl bu çevreden ABD’liler 16, Almanlar ise 10-12 milyon kg civarında mahsul alırken, fiyatlar dalgalanma ve düşme eğilimi içerisinde girmemiştir. Ege yöresinde Di Amerikan ve Herman ile kısmen de Trieste Gilan gibi kumpanyalar tütünleri yaklaşık 15-18 bin işçinin çalıştığı İzmir’de işlemiştir.¹⁰⁷

Marmara çevresinde ise Geri Amerikan Kumpanyası, Türk Tütün Limited, Nemli Mithat, Felemenk Şirketi, Ali Galip ve Şeriki, Herman İspirer Kumpanyası, Ostro Türk ve yerli firmalar belli başlı alıcılar arasında göze çarpmaktadır. Bunlar da çoğunlukla Alman ve merkezi Avrupa fabrikaları için satın alımda bulunmuşlardır.¹⁰⁸ Karadeniz bölgesinin başlıca alıcıları ise Geri Taboko, Di Amerikan, Mithat Nemli, Ostro Türk, Türk Tütün Limited ve sair yerli firmalar olarak bilinmektedir.¹⁰⁹

Öte yandan İstanbul gümrüklerine gelen İngiliz menşeli 500 ton küp şekerin kontenjan dışında geçirilmesi karşılığında önceden ihraç edilen 1930 yılı ve öncesi Türk tütünlerinin, ithal edilecek şekerlerin Sif değerine¹¹⁰ eşit belirli bir kısmının, sözleşme tarihinden 105 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 23-24; 1934 yılı tütün rekoltesi 1933’e göre düşük, ürün fiyat değeri ise yüksek olmuştur. Türk Sözü, 14 Aralık 1934, No: 3098, s. 2.

106 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 25; Çoruh Valisi Refik Koraltan’ın Üçüncü Umumi Müfettişi Tahsin Uzer’e çektiği tütün rekolte ve fiyatları ile ilgili telgrafın ayrıntıları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 71-466-2, Tarih: 27.01.1937.

107 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 19; Türkiye’de tütün müesseseleri hakkında geniş bilgi almak için Bk. Ekrem Üzümeri, “Tekel Müesseseleri”, İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, 1954, s. 92-93.

108 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 21.

109 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 22; Ekiciden Tütün Alma Hakkındaki Kanun Tasarısı çalışmaları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 44-30-1, Tarih: 12.05.1934; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 51. Birleşim, 14.05.1934, s. 114; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 65. Birleşim, 07.06.1934, s. 66; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 67. Birleşim, 11.06.1934, s. 128-130; TBMM, Zabıt Ceridesi, Ekiciden Tütün Alma Hakkında 1/996 Numaralı Kanun Lâyihası ve Gümrük ve İnhisarlar, İktisat ve Adliye Encümenleri Mazbataları, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 11.06.1934, Sıra No: 215, s. 1-17.

110 İthalatta bir malın bedeli, sigortası ve navlun giderleriyle birlikte maliyeti.

İtibaren altı ay süresince satılması taahhüt edilmiştir. Bu taahhüt kapsamında Ekonomi Bakanlığı ile Ziraat Bankası arasında imzalanan 25 Haziran 1933 tarihli mukavelenin tütün satışına ait hükümlerinin yerine getirilemediği anlaşıldığından, bu mukavelenin süresi bittiği tarihten itibaren dokuz ay daha uzatılması için adı geçen Bakanlığa, 26 Haziran 1934 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında yetki verilmiştir.¹¹¹

Ayrıca Çekoslovak Rejisinin Türkiye'den tütün ithal etme çabası neticesinde çoğunluğu Taşova, bir kısmı da İzmir'den olmak üzere 1.269.000 kg'lık bir mahsul satın alınmıştır.¹¹²

Dış ülkelerin Türkiye'den tütün ithal etme girişimleri ilerleyen süreçte de devam etmiştir. Londra'da bulunan British Amerikan Tobacco Şirketinin Doğu Temsilcisi İlva Zalzman'ın tütün almak üzere Türkiye'ye gelmesi için verilen bir aylık vizeyi zamanında kullanamaması, kendisine 10 Şubat 1936 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında yeni bir vizenin tevdi edilmesine yol açmıştır.¹¹³

Bu arada Türkiye ile Almanya arasında imzalanan 30 Ağustos 1937 tarihli anlaşma ile öngörülen 11.005.200 marklık tütün kontenjanına, 7 milyon marklık yeni bir kontenjan ilave edilmesi ve adı geçen ülke ile yapılan mutabakatın nota teatisi şeklinde gerçekleştirilmesi amacıyla 27 Aralık 1937 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında Dışişleri Bakanlığına yetki verilmiştir.¹¹⁴

Türkiye'nin dış ülkelere tütün ihracına önem vermesinin yanı sıra ekim denemesi amacıyla bazı türleri ABD gibi ülkelere sipariş girişimlerinde bulunduğu da gözlemlenmektedir. Tekel İdaresince zorunlu bazı denemelerde kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan ve ABD'den getirilmek kaydıyla Paris 'deki G. R. Anspach kuruluşuna sipariş edilecek yaklaşık 400 lira değerindeki 200 kg Virginia tütünü bedelinin dolar bazında ticari ödemeler kaleminden karşılanması için döviz müsaadesine, 9 Aralık 1937 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında izin verilmiştir.¹¹⁵

Atatürk Döneminde tütün ticaretine gereken özenin gösterildiği, 1936-1938 yılları arasındaki satış rakamlarından anlaşılmaktadır. Bu rakamlara göre: 1936'da Ege, Marmara, Karadeniz, Güney ve Güneydoğu bölgelerinin 74.100.000 kg olan üretiminin 50.881.556 kg'ı; 1937'nin 71.300.000 kg olan rekoltesinin, 48.017.187 kg'ının satışı yapılmıştır.¹¹⁶ Ege yöresinde 3 Kasım 1937'de açılan piyasa döneminden, 30 Nisan 1938'e kadar olan süreçte 37.500.000 kg tütün satılmıştır. 1938 yılının mart ayında başlayan Marmara çevresi satışlarında nisan sonuna kadar 3.776.564 kg mahsul elden çıkarılmıştır. Karadeniz bölgesinde ise nisan sonuna kadar 6.740.623 kg'lık tütün satışı gerçekleştirilmiştir.¹¹⁷

111 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 46-45-6, Tarih: 26.06.1934.

112 Zaman, 1 Ocak 1935, No: 195, s. 3.

113 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 61-10-13, Tarih: 10.02.1936.

114 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 81-106-6, Tarih: 27.12.1937; 3570 sayılı Türkiye ile Almanya Arasındaki Mübadelelâta ve Tedyata Müteallik Olup 30 Ağustos 1937 Tarihinde Berlin'de İmzalanmış Olan Anlaşmanın Tasdikine Ait Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 5, C. 19, 21.01.1939, s. 139; Resmi Gazete, S. 4124, 30 Ocak 1939.

115 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 80-100-11, Tarih: 09.12.1937.

116 İstatistik yıllıklarında 1936 yılının tütün üretim rakamı 74.059.311 kg, 1937 yılının ise 63.904.689 kg olarak verilmiştir. Bu rakamlar için Tablo 1'e Bk.

117 BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 182-253-6, Tarih: 18.05.1938.

Tütün satışlarında yetişmiş eleman ihtiyacıyla planlı bir politikanın zorunluluğu, Celal Bayar'ın 8 Kasım 1937 tarihinde TBMM'de açıkladığı 1. Hükümet Programında gündeme getirilmiştir. Bayar'a göre: Türk eksper ve harmancılarının dış ülkelerde yabancı sanat arkadaşları arasında yer edinmelerine önem verilecektir. Tekelin bu esasları da dikkate almak üzere satış politikası planlaştırılacaktır. Tütün Limitet Şirketinin faaliyetlerine bu politikaya uygun olarak bir yön ve genişlik verilecektir.¹¹⁸

Başbakan Celal Bayar, 1 Kasım 1938'de Atatürk adına yaptığı TBMM'nin açılış konuşmasında da tütün tarımı ile ilgili bilgiler vermiştir. Bayar'a göre: Değerli ve önemli mahsullerden olan tütünün tarım yöntemlerini geliştirip ürünlerin değer fiyatla satılması için çiftçileri aydınlatarak koruma ve mahsulleri dünya piyasalarına tanıtarak ihracatı en yüksek düzeye çıkarma yolundaki çabalar iyi sonuçlar vermektedir.¹¹⁹

Tablo 6'da Atatürk Döneminde Türkiye'den dış ülkelere yapılan yaprak tütün ihracatı gösterilmiştir.

TABLO: 6. Atatürk Dönemi'nde Yaprak Tütün İhracatı (1923-1938)

Yıllar	İhracat Miktarı (Ton)	İhracat Tutarı (Lira)	Genel İhracat (Lira)	Yaprak Tütün İhracatının Genel İhracat Tutarına Oranı (%)
1923	24.428	20.339.000	84.651.190	24
1924	26.782	46.354.000	158.867.958	29
1925	33.723	60.244.000	192.428.196	31
1926	41.445	67.457.000	186.422.755	36
1927	29.331	43.837.000	158.420.998	27
1928	39.809	54.028.000	173.537.489	31
1929	32.646	40.687.000	155.214.071	26
1930	32.750	42.981.000	151.454.371	28
1931	22.212	28.752.000	127.274.807	22
1932	28.844	26.940.000	101.301.355	26
1933	25.932	21.086.000	96.161.855	21
1934	18.081	12.729.000	92.149.094	13
1935	21.858	18.676.000	95.861.137	19
1936	23.253	24.240.000	117.733.153	20
1937	39.690	43.894.000	137.983.551	31
1938	42.066	39.280.000	144.946.511	27

Kaynak: İGM, İstatistik Yıllığı 1932-1933, Yayın No: 34, Ankara, 1933, s. 268; İGM, İstatistik Yıllığı 1934-1935, Ankara, 1935, s. 409; İGM, İstatistik Yıllığı 1935-1936, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 291; İGM, İstatistik Yıllığı 1936-1937, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 231; İGM, İstatistik Yıllığı 1938-1939, Yayın No: 142, Ankara, 1939, s. 244; İGM, İstatistik Yıllığı 1939-1940, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 265, 278.

118 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, s. 32.

119 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: 4, C. 27, 1. Birleşim, 01.11.1938, s. 6; Bayar'ın bu ifadeleri 1938 yılı rakamlarıyla da uyumaktadır. 1938 yılının Ağustos ayında 138.233.000 lira olan toplam ihracatın 46.832.000 lirası tütün satışına ayrılarak ilk sırada yer almıştır. Yeni Sabah, 26 Ekim 1938, No: 174, s. 4; Ancak İstatistik yıllıklarında 1938 yılı satış rakamı 39.280.000 lira olarak gösterilmiştir. Bu durum için Bk. Tablo 6.

Tablo 6'ya göre 1923'te 24.428 ton olan tütün ihracatı 17.638 ton artışla 1938 yılında 42.066 tona, 20.339.000 lira olan ihracat tutarı 18.941.000 lira artışla 1938'de 39.280.000 liraya çıkarılmıştır. Ayrıca 1923'te 84.651.190 lira olan Türkiye'nin genel ihracat tutarı 60.295.321 lira artışla 1938'de 144.946.511 liraya yükselmiştir.

Böylece 1923'ten 1938'e kadar olan süreçte tütün ihracat miktarında %72,20; ihracat tutarında %93,12 ve genel ihracat tutarında ise % 71,22 oranında bir artış sağlanmıştır.

Aynı yıllar arasında yaprak tütün ihracatının genel ihracat tutarına oranı 1934' te en düşük rakamla %13'ü gösterirken 1935' de %19 ve 1936'da da %20 düzeylerinde yer almıştır. 1926'te en yüksek rakamla genel ihracat tutarının %36'sını teşkil eden yaprak tütünü, 1925, 1928 ve 1937 yıllarında %31 ile bu oranın altında kalmıştır. 1934 ve 1935'de tütün ihracat miktarıyla tutarının düşüş göstermesinin en büyük nedeni, 1929 Dünya Ekonomik Krizinin etkisini derinleştirilmesindedir.

1.6. Tütün Hastalık ve Zararlılarıyla Mücadele

Atatürk Döneminde tütün ticaretinin yanı sıra hastalık ve zararlılarıyla da mücadele yoluna gidilmiştir. İzmir'in meşhur tütünlerini yetiştiren Akhisar ve Gâvurköy havalisinde görülen Akdamar hastalığına karşı mücadelenin halka bırakılması uygun bulunmadığından çalışmaların verimli hale gelmesi için iyi bir teşkilatlanmanın gerekli olduğu inancı ortaya konmuştur. Bütçedeki ödeneğin azlığı nedeniyle milyonlarca liralık servetin korunması için Tekel İdaresince 84.000 liranın harcanmasına izin verilmiş ise de, hastalık çevresinde aynı anda mücadeleye girişilmesi ve bu mücadelenin de tek elden yürütülmesi, teknik bakımdan zorunlu hale gelmiştir. Bu nedenle Akdamar hastalığıyla savaşta yetki, 26 Aralık 1928 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında Tekel İdaresine verilmiştir.¹²⁰

İzmir tütünlerine bulaşan Akdamar hastalığına karşı yapılacak mücadelede 4.841 lirası sülfat nikotin, 4.774 lirası Olein sabunu ve 3.500 lirası da petrol alımında kullanılmak üzere toplam da 13.115 liranın, 4 Aralık 1929 tarihli Kararname dışında harcanmasına, 30 Nisan 1930'da Bakanlar Kurulu tarafından onay verilmiştir.¹²¹

Akdamar'la mücadele çalışmalarının ardından Samsun'da da küf hastalığı endişesi ortaya çıkmıştır. Bafra'da bir tütün üreticisi olan Çuhacı Hacı Paşazade İzzettin Kamil, 10 Temmuz 1933 tarihinde Samsun'dan Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı mektupta: devamlı yağın yağmurlardan dolayı Canik ve havalisi tütünlerinin küf hastalığına yakalanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını belirterek konuyla ilgili tedbirlerin alınmasını istemiştir. Adı geçen şahsın bu talebi üzerine Tarım Bakanlığı, Samsun Ziraat Müdürlüğünden durumu sorduğunda, Bafra tütünlerinde küf hastalığına rastlanmadığı bildirilmiştir.¹²²

Atatürk Döneminde tütün hastalık ve zararlılarıyla yapılan savaş, 1932-1937 yılları arasında hız kazanmış, Ege, Marmara, Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu çevrelerindeki mücadeleler fidelik ve tarlalar da ifa edilmiştir. Aynı dönemde Ege yöresinde kök çürüklüğü hastalığının yanı sıra solucan, danaburnu ve sümüklü böcek gibi zararlılara rastlanmıştır. 1931-1935 yılları arasında yapılan mücadelelerde kullanılan ilaçlar devlet tarafından

120 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 1-10-33, Tarih: 26.12.1928.

121 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 10-27-5, Tarih: 30.04.1930.

122 Bu konu ile ilgili yazışma ayrıntıları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 181-251-29, Tarih: 05.09.1933.

çiftçilere ücretsiz olarak dağıtılmıştır. 1931’de Ege, Marmara ve Samsun çevrelerinde Opatrum; 1932’de de Bursa’nın, Gündoğdu, İsmetiye ve Demirtaş köylerinde Tarım Bakanlığı uzmanlarının gözetiminde çiftçiler tarafından Akdamar ve Thrips mücadelesi yapılmıştır. 1934 yılında aynı bakanlığın denetimi altında İzmir, Manisa, Aydın, Muğla, Kocaeli ve diğer bazı yörelerde Akdamar ve Vahşi Ateş hastalıklarıyla mücadeleye girilmiştir. 1935’de yine Bursa’nın Demirtaş ve Gündoğdu köylerinde Akdamar’la; İzmir, Aydın, Manisa, Muğla ve Kocaeli’nde Tarım Bakanlığı Mücadele Teşkilatı tarafından Vahşi Ateş’le ve Gümüşhacıköy’de de yine Akdamar’la mücadele çalışmaları yürütülmüştür. Hastalık ve haşerelerle yapılan bu mücadelelerde 1931’de 25.000, 1932’de 16.000, 1933’de 16.000, 1934’te 10.000, 1935’de 10.000, 1936’da 10.000 ve 1937’de de 10.000 lira olmak üzere toplamda 97.000 liralık bir harcama gerçekleştirilmiştir.¹²³

SONUÇ

Osmanlı Devleti’nin yıkılışının ardından Anadolu’da kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ele aldığı konulardan biri de tütün tarımının geliştirilip ihracatının artırılması olmuştur. Bu nedenle Ege, Marmara, Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu çevrelerinde yıldan yıla ekim alanlarıyla birlikte üretimin artırılması, adı geçen bölgelerin sosyal kalkınmalarına destek sağladığı gibi ekonomilerinde de canlanmalar meydana getirmiştir.

Atatürk Döneminde Türkiye’de tarım sanayisinin geliştirilmesi için pamuk, kendir ve afyonun yanı sıra tütün üretimine de önem verilmiştir. Bunun için bir yandan üretici faaliyetlerinin sınırlandırılmasının önündeki engeller kaldırılırken öbür yandan izinsiz ekim ve kaçakçılık girişimleri önlenmeye çalışılmıştır. Bu suretle rekolte artışının temin edilmesinin yanı sıra nitelsiz ve kayıt dışı üretimin önüne geçilebilmiştir. Ayrıca Devlete gelir sağlanması amacıyla tütünden vergi alımı yoluna da gidilmesi, ülkenin kalkındırılması ve yatırımlarını gerçekleştirmesinde önemli bir kilometre taşı olmuştur.

Türkiye’de mühim bir ticaret metali haline gelen tütünün pazarlanması ve satışında haşere ve hastalıkların yayılmasına mani olmak ve ürünlerin zarar görmesini engellemek amacıyla ülkenin çeşitli yörelerinde ambar ve depolar inşa edilmiştir. Bu durum bir yandan malın ivedilikle elden çıkarılma zorunluluğunu ortadan kaldırıp pazar taleplerine göre tütünlerin değerinde alıcıya ulaşmasını sağlarken öbür yandan fiyatların kontrolü ve piyasa dengesi temin edilebilmiştir.

Atatürk Döneminde ABD’den Virginia tütünleri getirilerek ülkenin çeşitli yörelerinde yetiştirme çabasına girilirken, kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalınan bazı tohum türleri koruma altına alınmış, ıslah edilmiş olanların ise çiftçilere dağıtımına özen gösterilmiştir. Bu suretle ülkenin çeşitli yörelerinde kaliteli ve verimli bir üretimin gerçekleştirilmesinin önündeki engeller kaldırılmıştır. Bunlara ilave olarak tütün ticaretini daha da ileriye taşımak için başta İstanbul olmak üzere ülkenin çeşitli şehirlerinde şirketler ihdas edilmesi, bu mahsulün iç ve dış piyasalara kolayca erişimini sağlamasının yanı sıra ihracını da tetiklemiştir. Ayrıca üreticilere finansman desteği sağlamak için Ege çiftçileri tarafından Akhisar’da Tütüncüler Bankasının kurulmasıyla da köylülerin malını düşük fiyattan pazara sürmesi ve tefecinin eline düşerek borç batağına sürüklenmesinin önüne geçilebilmiştir.

123 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 31-32; TBMM, Zabıt Ceridesi, İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1938 Malî Yılı Bütçe Kanunu Lâyhası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/942), Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 25, 11.05.1938, s. 6.

Atatürk Döneminde kurumsal yapılanmalara devam edilerek islah, hastalık ve haşerelerle mücadele çalışmalarının yürütülüp uzmanların yetiştirilmesi amacıyla Maltepe Tütün Enstitüsünün teşkil edilmesi, tütün tarımının üreticiler tarafından rasyonel ve teknik yöntemlerle gerçekleştirilmesinin önünü açmıştır. Dahası, rekoltenin düşmemesi ve çiftçilerin ekonomik kayıp yaşanmaması için Akdamar, Thrips ve Vahşi Ateş gibi hastalık ve zararlılarla mücadeleye girilmesi, bir yandan ülkenin üretim ve ihracat gelirlerinin artırılmasına yardımcı olurken öbür yandan yatırımların kesintiye uğramasını engellemiştir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye'yi de etkisi altına alması, tütün faaliyetlerini akamete uğratmıştır. Krizle birlikte tütünün fiyat ve rekoltesinde düşüşler yaşanması, ihracatın da azalmasının önünü açmıştır. Kriz aynı zamanda tarımın yanı sıra sanayi ve ticaret alanında elde edilen kazanımları da ortadan kaldırmıştır. Bu durum tütün tarımıyla ilgilenen çiftçi ve tüccarla birlikte bütün kesimleri zarara uğratarak ekonomik bakımdan sıkıntıya düşürmüştür.

Cumhuriyet hükümetlerinin krizi ortadan kaldırıp üretim ve ticaretin artırılmasına yönelik gayretleri, 1936 yılından sonra semerelerini vermeye başlamıştır. Aynı yıldan itibaren ekonomik değerlerin normale dönmeye başlaması, üretim, ekim alanı, çiftçi sayısı, her bir köye düşen ekim sahası ve her bir çiftçinin ektiği arazi miktarında belirgin iyileşmeler meydana getirmiştir. Bu gelişme aynı zamanda iç ve dış piyasalardaki satışları tetikleyip Türk tütününün yabancı ülkelerdeki popülaritesinin artırılmasının önündeki engelleri de ortadan kaldırmıştır.

Tütünün üretim ve ihracatının artırılması; başta sigara olmak üzere pipo, puro, enfiye, çiğneme ve nargile gibi mamullerin Türk insanının hayatına girerek tüketiminin yükseltilmesini temin etmiştir. Ayrıca bu mahsulün çiçeklerinden esans elde edilmesiyle esans sektörüne, saplarından selüloz üretilmesiyle selüloz sektörüne, tohumlarından yağ elde edilmesiyle yağ sektörüne, yapraklarından nikotin üretilmesiyle adı geçen sektöre ve küllerinden potasyum karbonat gibi maddeler elde edilmesiyle de kimya sektörüne destek sağlanmıştır.

Netice itibarıyla üretim ve ticaretiyle birçok sektöre destek temin eden tütün ve mamullerinin birçok ailenin geçim kaynağı haline gelip dış ülkelere ihraç edilmesi, milli ekonomiye katkılar sağlanmasına yol açmıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 10-42-17, Tarih: 07.09.1924.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 30-62-9, Tarih: 21.10.1928.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 1-10-33, Tarih: 26.12.1928.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 10-27-5, Tarih: 30.04.1930.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 13-52-10, Tarih: 24.07.1930.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 14-68-4, Tarih: 15.10.1930.

- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 18-11-12, Tarih:18.02.1931.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 181-251-28, Tarih: 29.09.1931.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 8-48-16, Tarih: 09.12.1931.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 25-10-17, Tarih: 20.02.1932.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 26-17-6, Tarih: 13.03.1932.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 27-23-12, Tarih: 03.04.1932.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 28-35-12, Tarih: 01.05.1932.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 32-72-2, Tarih: 21.11.1932.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 38-51-17, Tarih: 15.07.1933.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 38-60-19, Tarih: 04.09.1933.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 181-251-29, Tarih: 05.09.1933.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 40-72-19, Tarih: 16.10.1933.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 40-79-4, Tarih: 05.11.1933.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 43-17-2, Tarih: 22.03.1934.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 182-253-1, Tarih: 15.04.1934.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 44-28-13, Tarih: 08.05.1934.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 44-30-1, Tarih: 12.05.1934.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 45-33-9, Tarih: 21.05.1934.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 46-45-6, Tarih: 26.06.1934.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 61-10-13, Tarih: 10.02.1936.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 63-24-5, Tarih: 30.03.1936.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 70-463-26, Tarih: 01.05.1936.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 67-70-1, Tarih: 19.08.1936.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 71-466-2, Tarih: 27.01.1937.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 68-80-4, Tarih: 08.10.1937.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 79-88-16, Tarih: 02.11.1937.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 79-88-14, Tarih: 02.11.1937.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 80-100-11, Tarih: 09.12.1937.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 80-99-4, Tarih: 10.12.1937.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 81-106-6, Tarih: 27.12.1937.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 83-34-20, Tarih: 21.04.1938.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 182-253-6, Tarih: 18.05.1938.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 118-825-12, Tarih: 07.09.1938.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 84-83-19, Tarih: 16.09.1938.

II. Resmi Yayınlar

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi ve Zabıt Ceridesi

TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 2, 18.03.1340, s. 258-273.

- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 17.02.1941, s. 62.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 26.02.1925, s. 69.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 22.04.1925, s. 272.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 4, 07.04.1926, s. 554.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 5, 26.05.1927, s. 247.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 6, 28.05.1928, s. 331.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 8, 21.06.1930, s. 814-826.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 11, 07.01.1932, s. 49-63.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 12, 20.05.1933, s. 321.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 12, 10.06.1933, s. 951.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 25.12.1933, s. 42.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 28.05.1934, s. 370.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 11.06.1934, s. 774.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 30.06.1934, s. 917-918.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 16, 01.06.1936, s. 787.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 16, 09.06.1936, s. 918-919.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 19, 21.01.1939, s. 139.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, 142. Birleşim, 01.02.1921, s. 43.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, 156. Birleşim, 24.02.1921, s. 406.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 28, 9. Birleşim, 22.03.1923, s. 129.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 10, 13. Birleşim, 27.11.1924, s. 398, 403.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 18, 102. Birleşim, 14.04.1925, s. 3-4.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1341 Öksüz Yurtları Bütçe Kanunu, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 18, 22.04.1925, s. 40.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 23, 77. Birleşim, 25.03.1926, s. 340.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 24, 81. Birleşim, 01.04.1926, s. 8.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 24, 84. Birleşim, 07.04.1926, s. 72.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 25, 101. Birleşim, 17.05.1926, s. 223-224.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 31, 48. Birleşim, 09.04.1927, s. 4.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 32, 68. Birleşim, 16.05.1927, s. 161-167.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 32, 71. Birleşim, 23.05.1927, s. 457-459.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 32, 72. Birleşim, 26.05.1927, s. 578-580.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 3, Toplantı: 1, C. 3, 65. Birleşim, 24.04.1928, s. 246.

- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 3, Toplantı: 3, C. 19, 59. Birleşim, 17.05.1930, s. 81.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: Fevkalade, C. 3, 27. Birleşim, 14.07.1931, s. 94.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 5, 12. Birleşim, 10.12.1931, s. 29-30.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 21.06.1932, s. 212-213.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 69. Birleşim, 23.06.1932, s. 277, 280.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 54. Birleşim, 20.05.1933, s. 210.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, İnhisarlar İdaresince Muhtelif Yerlerde Yapıtırılacak Ambar ve Depo Binaları Hakkında 1/654 Numaralı Kanun Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 20.05.1933, s. 1.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 17, 76. Birleşim, 26.10.1933, s. 42.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 13. Birleşim, 14.12.1933, s. 64.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 15. Birleşim, 18.12.1933, s. 74-78.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Ecnebi Memleketlerde Tütün Satmak İçin Bir Limitet Şirket Teşkili Hakkında 1/783 Numaralı Kanun Lâyihası ve Gümrük ve İnhisarlar, İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 18.12.1933, S. No: 28, s. 1-7.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 18. Birleşim, 25.12.1933, s. 139-140.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 51. Birleşim, 14.05.1934, s. 114.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 55. Birleşim, 23.05.1934, s. 221.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 57. Birleşim, 26.05.1934, s. 251.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, İnhisarlar İdaresi 1934 Senesi Bütçesi Hakkında 1/870 Numaralı Kanun Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 26.05.1934, Sıra No: 161, s. 5.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 27.05.1934, s. 273.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 59. Birleşim, 28.05.1934, s. 376.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 65. Birleşim, 07.06.1934, s. 66.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 67. Birleşim, 11.06.1934, s. 128-130.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Ekiciden Tutun Alma Hakkında 1/996 Numaralı Kanun Lâyihası ve Gümrük ve İnhisarlar, İktisat ve Adliye Encümenleri Mazbataları, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 11.06.1934, Sıra No: 215, s. 1-17.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: Fevkalade, C. 3, 23. Birleşim, 04.05.1935, s. 43.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, s. 31-32.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 25, 59. Birleşim, 11.05.1938, s. 30-31.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1938 Malî Yılı Bütçe Kanunu

Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/942), Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 25, 11.05.1938, s. 6.

_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 4, C. 27, 1. Birleşim, 01.11.1938, s. 6.

B. Resmi Gazete

Resmi Gazete, S. 84, 23 Şubat 1341.

_____, S. 86, 2 Mart 1925.

_____, S. 99, 2 Mayıs 1925.

_____, S. 353, 22 Nisan 1926.

_____, S. 606, 9 Haziran 1927.

_____, S. 904, 4 Haziran 1928.

_____, S. 1531, 28 Haziran 1930.

_____, S. 2000, 12 Ocak 1932.

_____, S. 2410, 25 Mayıs 1933.

_____, S. 2432, 20 Haziran 1933.

_____, S. 2593, 1 Ocak 1934.

_____, S. 2714, 30 Mayıs 1934.

_____, S. 2729, 17 Haziran 1934.

_____, S. 2748, 10 Temmuz 1934.

_____, S. 3325, 9 Haziran 1936.

_____, S. 3330, 15 Haziran 1936.

_____, S. 4124, 30 Ocak 1939.

C. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM), Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Yayınları

İGM, İstatistik Yıllığı 1930, Ankara, 1930, s. 177, 279.

_____, İstatistik Yıllığı 1930-1931, Yayın No: 14, Ankara, 1931, 189.

_____, İstatistik Yıllığı 1931-1932, Yayın No: 21, Ankara, 1932, s. 197.

_____, İstatistik Yıllığı 1932-1933, Yayın No: 34, Ankara, 1933, s. 206, 268.

_____, İstatistik Yıllığı 1934-1935, Ankara, 1935, s. 332, 409.

_____, İstatistik Yıllığı 1935-1936, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 232, 291, 321.

_____, İstatistik Yıllığı 1936-1937, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 169, 231, 269.

_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938*, Yayın No: 129, Ankara, 1938, s. 73.

_____, İstatistik Yıllığı 1938-1939, Yayın No: 142, Ankara, 1939, s. 178, 244, 284.

_____, İstatistik Yıllığı 1939-1940, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 212, 265, 278.

DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990, Yayın No: 1472, Ankara, 1991, s. 127.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-1995, Yayın No: 1883, Ankara, 1996, s. 106.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Yayın No: 2252, Ankara, 2001, s. 190-191.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-2002, Yayın No: 2790, Ankara, 2003, s. 186-187.

TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2005, Yayın No: 3047, Ankara, 2006, s. 191-192.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-2011, Yayın No: 3890, Ankara, 2012, s. 184-185.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-2012, Yayın No: 4132, Ankara, 2013, s. 170-171.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-2013, Yayın No: 4361, Ankara, 2014, s. 179-180.

III. Süreli Yayınlar

A. Dergiler

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (2018)

Gümrük ve Tekel Bakanlığı Dergisi Özel Sayısı (1983)

İktisadi Yürüyüş (1940-1949)

Köy Postası (1946-1947)

Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (2012)

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (2020)

Tarım Bakanlığı Dergisi (1947)

Tarım Davaları (1953)

Tarım ve Ticaret (1973)

Türk Tütünü (1947)

B. Gazeteler

Açıksöz (17 Ocak 1931)

Doğu (15 Aralık 1937)

Haber (24 Aralık 1934)

Hakkın Sesi (8 Ocak 1936)

Halkın Sesi (2 Ocak 1935)

Hâkimiyet-i Milliye (6 Temmuz 1934-16 Ağustos 1934)

İzmir Postası (5 Temmuz 1934)

Milliyet (6 Ocak 1935)

Savaş (13 Ocak 1935)

Son Posta (11 Ağustos 1930)

Son Saat (8 Ocak 1929)

Son Telgraf (23 Aralık 1937)

Tan (24 Kasım 1935)

Türk Dili (26 Kasım 1934)

Türk Sözü (14 Aralık 1934)

Ulus (28 Aralık 1934)

Ulusal Birlik (2 Ocak 1937)

Vakit (18 Aralık 1931)

Yarın (30 Aralık 1929)

Yeni Asır (25 Aralık 1934)

Yeni Sabah (26 Ekim 1938)

Yeniyol (17 Aralık 1934)

Zaman (1 Ocak 1935)

IV. Kitaplar

Afetinan, Ayşe (1989), İzmir İktisat Kongresi, 2. Basım, Ankara: TTK Yayınları.

Aralov, Semen (2005), *Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye*, Hazırlayan: Erol Cihangir, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Boratav, Korkut (2006), *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)*, 10. bs. Ankara: İmge Yayınları.

DPT, *Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu* (1990), Altıncı Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporları, Ankara.

Eldem, Vedat (1994), *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: Türk TTK Basımevi.

_____ (1994), *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara: TTK Yayınları.

FAO Türkiye Raporu (1962), Ankara: TC Ziraat Bankası Yayınları.

Karabekir, Kazım (2001), İktisat Esaslarımız, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, Yayına Hazırlayan, Orhan Hülagü; Ömer Hakan Özalp, İstanbul: Emre Yayınları.

Karal, Enver Ziya (1988), *Osmanlı Tarihi VI, Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, 4. bs. Ankara: TTK Yayınları.

Köseraif, Orhan (1938), *Türk Tütününü ve Tütüncülüğü*, İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya.

Kuruç, Bilsay (1988), *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, C. 1, Ankara: Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Ökçün, A. Gündüz (1981), *Türkiye İktisat Kongresi*, Haberler, Belgeler, Yorumlar, 3. bs. Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları.

_____ (1997), *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, 2. bs. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.

TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (1973), *50 Yılda Türk Sanayii*, Ankara: Mars Matbaası.

Tekeli, İlhan; İkin, Selim (1977), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara: ODTÜ Yayınları.

Tezel, Yahya S. (1982), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Ankara: Yurt Yayınları.

Toynbee, Arnold J. (1971) *Türkiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Tökin, İsmail Hüsrev (1990), *Türkiye'de Köy İktisadiyatı*, Haz. Korkut Boratav, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunçay, Mete (2005), *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, 4. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türk Tütününü ve Tütüncülüğü (1938), Ankara: Ziraat Vekâleti, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, A Serisi, Takım 8.

Ülken, Yüksel (1984), *Atatürk ve İktisat*, 2.bs. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Yurtoğlu, Nadir (2017), *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Zeytinoğlu, Erol (1978), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Met/Er Matbaası.

V. Makaleler

“Akhisar Tütüncülerinin Kararı”, (1935), *Tan*, 24 Kasım, No: 216-3519, s. 10.

Akman, Arif (1981), *“Atatürk ve Tarımsal Öğretim”*, *Atatürk ve Tarım*, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 37-49.

Akmanoğlu, Münif (1973), *“Cumhuriyet Tarımı”*, *Tarım ve Ticaret*, C. 4, S. 46, Yıl: 4, Ekim, s. 3

Akyürek, Celal (1942), *“Başvekilimizin Direktifleri Karşısında Ziraî Seferberlik”*, *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 55, Yıl: 3, 18 Mart, s. 11, 23.

Aruoba, Çelik (1982), *“Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar”*, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, s. 79-87.

Ayözger, Remzi (1947), *“Zirai Kombinalar”*, *Tarım Bakanlığı Dergisi*, S. 3, Yıl: 1, Aralık, s. 4-5.

“Bafra’da Yeni Bir Tütün Şirketi Kuruluyor”, (1934), *Yeni Asır*, 25 Aralık, No: 8834, s. 3.

Baykal, Cevdet (1934), *“En Güzel Tütün Yetiştiren Yerimiz: Erbaa”*, *Ulus*, 28 Aralık, No: 4824, s. 5.

Bergin, Servet (1940), *“İhracat Birlikleri”*, *İktisadi Yürüyüş*, S. 2, Yıl: 1, 1 İkinci Kanun, s. 9, 12.

“Cihan Piyasasında Türk Tütünü”, (1942), *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 16.

Coşkun, Sait (1947), *“Türk Tütününün Kalitesini Yükseltmek ve Maliyet Fiyatını Düşürmek Neye Bağlıdır”*, *Türk Tütünü*, C. 9, S. 192, 1 Haziran, s. 4.

Çakmak, Fevzi, AKÇİÇEK, İ. Eren (2014), *“Sağlık Tarihinde Tütün”*, *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 487-512.

“Çekler Tütün Aldı”, (1935), *Halkın Sesi*, 2 Ocak, No: 2362, s. 4.

“Çekoslovaklar Tütün Aldılar”, (1935), *Milliyet*, 6 Ocak, No: 3202, s. 3.

Doğan, Hamdi (2012), *“Cumhuriyet Döneminde Yerel Bankacılık: Akhisar Tütüncüler Bankası Örneği”*, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 18, s. 397-416.

Durukal, Haluk (1944), *“Maltepe Tütün Enstitüsü”*, *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 110, Yıl: 5, 17 Temmuz, s. 12-13, 16.

“Ege Mintikasında Tütün Satışı”, (1934), *Türk Dili*, 26 Kasım 1934, No: 4360, s. 1.

Gökpinar, İhsan Arif (1947), *“Tütün Enstitüsü Ne Yapar”*, *Türk Tütünü*, C. 9, S. 194, 1 Ağustos, s. 3.

İsbana, Çetin (1947), *“Tütün ve Meraklı Macerası”*, *Köy Postası*, S. 43, Aralık, s. 19.

- "Kaçakçılığa Karşı Tütün Yerine Ucuz Sigara Satılması Düşünüyor", (1929), *Son Saat*, 8 Ocak, No: 1368, s. 1.
- "Kaçakçılıkla Mücadele Lâyhaları Hazırlanıyor", (1931), *Vakit*, 18 Aralık, No: 5008, s. 1.
- Kâğıtçı, Mehmet Ali (1940), "Kâğıt Artıkları-II", *İktisadi Yürüyüş*, C. 2, S. 24, Yıl: 1, 1 Birinci Kanun, s. 6-7.
- Kurnaz Şahin, Feyza (2020), "Türkiye'nin Orta Doğu'da Dış Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Çabaları; Tel Aviv, Şam, Kahire Sergi ve Panayırlarına Katılımı (1932-1936)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 49, Ağustos, s. 313-345.
- "Meraklı Bir Tarihi Olan Tütün"(1942), *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 12, 69, 74.
- Selcen, Ekmel Azmi (1944), "Bursa Tütünleri", *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan, s. 61.
- Sözen, Nur; Arlı, Mustafa (1981), "Atatürk, Ulusal Ekonomi ve Tarım", *Atatürk ve Tarım, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları*, Ankara, s. 53-77.
- Taşpınar, Adnan (1942), "Tütün İşlerimiz", *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 5, 77-78.
- "Tecrübe Vaziyeti", (1929), *Yarın*, 30 Aralık, No: 17, s. 2.
- Tokgöz, Erdinç (1982), "Atatürk'ün Tasarruf Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, s. 35-43.
- Türk, İsmail (1982), "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, s. 7-21.
- "Türkiye'de Tütün ve Tütüncülük", (1942), *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 13-14, 70.
- "Türkiye'de Virginia Tütünü", (1942), *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 15, 72-73.
- "Türk Tütünleri Mısırdadır", (1934), *Haber*, 24 Aralık, No: 956, s. 1, 3.
- "Tütüncülük", (1935), *Savaş*, 13 Ocak, No: 351, s. 2.
- "Tütün Satışları", (1937), *Ulusal Birlik*, 2 Ocak, No: 891, s. 2.
- Ulusoy, Nurettin Esat (1947), "Tütün Ambarları İhtiyacı", *Türk Tütünü*, C. 9, S. 190, 1 Nisan, s. 3.
- Üzümeri, Ekrem (1954), "Tütün", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, s. 55-57.
- _____ (1954), "Tütün İşleme ve Bakımı", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, s. 57-59.
- _____ (1954), "Tütüncülük", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, s. 59-60.
- _____ (1954), "Tekel", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, s. 88-91.
- _____ (1954), "Tekel Müesseseleri", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, s. 91-99.

- _____ (1954), "Tekel Umum Müdürlüğü", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, s. 99-106.
- Yazman, Selim Cavid (1940), "İnhisarlar İdaresinin Cibali Tütün Fabrikası", İktisadi Yürüyüş, C. 2, S. 23, Yıl: 1, 16 İkinci Teşrin, s. 6-7, 10.
- "Yeni Kanunun Gerekçesi", (1949), İktisadi Yürüyüş, C. 10, S. 237, Yıl. 10, 20 Kasım, s. 12.
- Yurtoğlu, Nadir (2018), "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950)", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C. 5, S. 17, Ekim, s. 81-116.
- Zarakolu, Avni (1982), "1929/1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, s. 89-103.

VI. Tezler

- Ceylan, İ. Coşkun (1995), Türkiye'de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Gümüş, Ahmet Hamdi (2009), Türkiye'de Tütün Üretiminde Pazarlama Durumu, Sorunları ve Alternatif Pazarlama Model Önerileri Üzerine Bir Araştırma, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Yılmaz, Fehmi (2005), Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

VII. Dijital Kaynaklar

- [https://www.tarimorman.gov.tr/PERGEM/Lists/KutuMenu/Attachments/124/Muhendis%20\(T%C3%BCt%C3%BCn%20Teknolojisi\).pdf](https://www.tarimorman.gov.tr/PERGEM/Lists/KutuMenu/Attachments/124/Muhendis%20(T%C3%BCt%C3%BCn%20Teknolojisi).pdf): Erişim Tarihi: 18.01.2021.
- http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30641&tipi=17&sube=0, Erişim Tarihi: 18.01.2021.